

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

VII. füzet.

Bodor Lajos.

(Első közlemény.)

Egy elfeledett, helyesebben mondva: soha el sem ismert derék írónak emlékezetét óhajtom feleleveníteni, értékét, érdemeit méltányolni.

Léczfalvi Bodor Lajos született 1813 május 1-én Némában, Szolnok-Dobokamegyében.¹⁾ Apja szintén Lajos, anyja Köblös Klára volt. Jómódú birtokos családból származott. De sokan voltak testvérek.²⁾ Lajost anyai nagyanyja vette magához s neveltette, ki első férje, Köblös Péter halála után Rác Mihályhoz ment férjhez. Különben a szülők javakorukban elhaltak, az apa 1831 márcz. 25-én, az anya 1833 szept. 15-én, mindkettő 41 éves korában. Nemsokára kisebb testvérei gondozása s vagyonuk kezelése is Lajosra háromlott. Derék becsületes ember volt, de tudományos foglalatosságára s gazdaságbeli járatlansága nem volt az árvák hasznára.

Iskoláit a kolozsvári ev. ref. collegiumban végezte, a hol az 1828/9-ik iskolai év végén subscribált, azaz kötelezte magát a felsőbb iskolai törvények megtartására s lett philosophus-deák s két év múlva jogász, a két évi jogi tanfolyamot is itt végezvén.³⁾

Itt különösen Kabos Ferenczcel és Török Ferenczcel volt benső, meleg barátságban, az előbbi egy osztálylyal lejjebb, az utóbbi egy osztálylyal felebb járt nála.⁴⁾

A három ifjú tele volt ideális lelkesedéssel, rajongással. Gyak-

¹⁾ A némai ev. ref. egyház keresztelőkönyvből. Veress Károly deásaknai ev. ref. lelkész közlése. Téves tehát Szinnyi adata (Magyar írók élete és munkái. I. 1155. lap.) mintha Bodor Lajos Kolozsvárt született volna.

²⁾ 1815 jan. 29-én született Zsuzsa, 1819 szept. 21-én Ádám, 1821 okt. 7-én Sándor, 1825 jan. 19-én Domokos, 1827 decz. 8-án Károly. U. o.

³⁾ Török István dr. ev. ref. collegiumi igazgató közlése.

⁴⁾ Kabos 1830-ban, Török 1828-ban subscribált. U. o.

ran kirándultak Szucsákba Kabós Ferencz édes anyjának vendég-szerető, művelt, erős magyar szellemű házához.

A szucsáki birtok szerzője Füleki Sándor volt, Kolozsvármegye híres főjegyzője, majd alispánja, később kerületi táblai ülnök és kolozsmegyei s tordamegyei táblabíró.¹⁾ Nemcsak a megyei, hanem az egyházi ügyekben is tevékeny részt vett. Nagy szerző ember volt, ki nejével, Geréb Juliával, Geréb Elek és Sáfár Sára leányával is szép birtokot kapott s szorgalmával tetemesen növelte. Füleki Sándornak két leánya volt: Póli, kit Kabós Sándor s Eszter, kit Kabós Mihály vett nőül. Ezek a Kabós-fiuk unokatestvérek voltak. Kabós Ferencz Kabós Mihálynak és Füleki Eszternek fia.

A *Kabós*-család ősrégi nemes család, mely magát a honfoglaló ősektől származtatja. A hagyomány szerint, Mikolának négy fia volt: Kabós, Kemény, Radó, Gyeső. Az utóbbtól a Gyesőfiak, a többiektől a hasonlónévű családok származtak le. A Radók és Gyesőfyek már kihaltak.²⁾ Sőt egy hagyomány szerint a Kemények is, csak az utolsó Kemény egy Kabós-fiut adoptált. A Kemények megfordítva mondták. A Kabósok büszke, erőszakos természetűek voltak. Hiszen a mi Mihályunk apját, Ferenczet is vaesora alkalmával az ablakon keresztül lötték le. Némelyek szerint felesége Rettegi Anna műve volt; de sokkal valószínűbb, hogy valamelyik jobbágya boszújának esett áldozatul. Kabós Mihály is örökölte erőszakos, macacs természetét, de különben igen jószívű ember volt. Mikor a nagy éhség pusztított, folyvást osztogatta a szegények közt az aludt-tejet, kenyeret stb. Szerette a társaságot. Ha nem volt vendége, a papot vagy a kántort erővel is elhozatta. Épen mint a hogy Szemere Miklós írja magáról egyik versében. Ő építtette a jelenlegi szucsáki ref. templomot is s az építés költségeihez sokkal járult a magáéból.

De ez idétt, mikor Bodorék, mint nagyobb diákok, kijárogattak Szucsákba, Kabós Mihály már nem élt. De élt neje, az a finom műveltségű úri nő. Meg-meg látogatták gyermekei: Kabós Dániel és

¹⁾ Gyöngyössi János versei a szucsáki családi temetőben levő síremléken. Lásd: Gyöngyössi János magyar versei. Második darab. Pesten 1803. 269 lap. Ugyszintén: Magyar Hírmondó, 1784. 461. lap. Magyar Kurir, 1787. 286 lap.

²⁾ Kemény János erdélyi fejedelem önéletírata. Pest, 1856. 4. lap.

neje Kemény Katalin bárónő, kis gyermekeikkel. Kabós Dániel szintén igen képzett, művelt ember. Kemény Dénes báró sógora volt ugyan, de — bár becsületes jó magyar érzésű — nem csatlakozott az ellenzékhez s később udvari tanácsos lett. Kabós Karolina, férjével Korda Györggyel s kis gyermekeivel, szintén gyakori vendége volt a szucsáki háznak. Korda György szép zenei tehetséggel bíró kedves, okos ember volt, de kevésbé vett részt a fiatalabbak mulatságaiban, bár a harminczas évek kezdetén levő férfi volt e tájban. Ám neje nemcsak nagyon eszes, szellemes, ritka műveltségű, hanem eleven, társaság kedvelő nő volt, telve nemes lelkesedéssel. Mihály testvérök ez idétt ritkábban fordult meg Szucsákban. A mi Ferenczünk pedig még tanuló, a szülői háznál lakott.¹⁾ De Szucsákban lakott Kabós Sándor egyik fia is, Kabós Miklós nejével, Kemény Eszter bárónővel. Egy rendkívül eleven, szikrázó elméjű vidám ember. Úgy, hogy koronként nagyon kedves, vidám, művelt, minden ízében magyar társaság gyűlt itt össze.

Kabós Ferencz, anyja engedelmével egy színnek használt kőépületet színházzá alakított át. Belé színpadot építtetett. A függönyt és díszleteket Bodor és Török festette. Volt parasztház, kert, erdő, úriház. E díszletekkel később Latabár Endre, Török Ferencz sógora, évekig vándorolt, mint színigazgató. A színházat nagy ünnepséggel nyitotta meg a kis műkedvelő társulat. A prológot mely így kezdődött:

Ime itten Tháliának

Templomocskát emelünk

az akkor még kis leányka Korda Anna, e sorok írójának anyja, mondta el Geniusznak öltözve. A terv szerint a levegőben függve kellett volna beszélnie. De erre semmikép sem volt rávehető, hát csak a földön állva mondta el avval a lapsus linguaevel: templomocskát emelünk.¹⁾ Ez a kis társaság szintúgy szervezve volt. Kor-

¹⁾ Születését a szucsáki ev. ref. egyház keresztelő könyvének 17-ik lapján Gál Zsigmond lelkész így írta be: „1816. 12-a martii kereszteltem *Kolozsváron* m.-gy.-monostori mélt. Kabós Mihály úrnak és felesége mélt. Füleki Eszter asszonynak *Ferenczet*. Keresztatyja m.-gy.-monostori mélt. L. B. Kemény Ignác úr, t. ns. Kolozsvármegye főispánja, keresztanyja gr. Tholdalagi Lászlóné asszony ő nagysága Korda Anna“. Kónya József szucsáki nyug. ev. ref. lelkész közlése.

²⁾ Az itt felhasznált Bodor Lajosra vonatkozó adatok nagyrészt tőle kaptam. Még ott is, a hol mások segítettek, az ő elbeszélései adtak útmutatást, hogy hol puhatolózzam.

dáné volt a primadonna, Kabós Miklósné a naiva, Kabós Dániel intrikus, Kabós Ferencz hősszerelmes, Bodor Lajos apa, Kabós Miklós és Török Ferencz komikus. Énekesnő nem volt. Ha énekelni kellett, Korda Rózsi (György testvére) a színpalak mögött énekelt. Szépen tudott énekelni, de játszani nem akart. Váltakozó tagjai is voltak a társaságnak. Így Nagy Péter, a későbbi ékesszóló püspök, ki például *Az éjjeli vendég*-ben a menykő volt, vagy Bod Elek „a kis doctor“, a nagyhírű Bod Péter unokája, Kelemen Benő szuzesáki birtokos sógora, vagy Pataki József, a kit árva Pataki Józsefnek hittak, mert egy pap árvája volt. Nővérét Kabós Mihályné vette magához. Ennek révén járogatott a fiatal ember Szucsákba.

Ez élet igen jótékonyan, fejlesztőleg hatott Bodor szellemére. Jogi tanulmányait bevégezve, 1833 július 18-án tette le a hivatalos esküt, mint erdélyi főkormányiszéki írnok. Hogy hová osztották be, ennek a schematismusokban nincs nyoma. Minden arra mutat, hogy rövid ideig foglalatzkodhatott a nagy expediturán.²⁾

Egy szomorú esemény zavarta meg a három ifjú derűs barátságát.

Jakab, Elek, *Szentiváni Mihály életíratához* című értekezésében³⁾ megemlékezvén az 1834—5-iki erdélyi mozgalmakról és ezekben az ifjúság szerepléséről, így szól: „Én Erdélyben legkitűnőbbeknek Kabós Ferit és Szentiváni Mihályt ismertem. Kabós egy költői lelkű, ideálistitikus irányú, de ritka nemes jellem. Minden szépért és magasztosért hevült fogékony szíve. Egy pár nyilvánosságra jutott igen szép versét ismerem,⁴⁾ a mi a hivatottság jelét árúlja el s fejlett szépiészeti érzékre mutat. Különben is előkelő házból származott, szép magyaros külsejű,⁵⁾ művelt, sok nyelvismerttel bíró ifjú s korában a jobb társaságok kedvence volt.“ Ilyennek ismerte Kabóst mindenki, a ki igazán ismerte. Kítűnő szónoki tehetséggel bírt s egész lelkét áthatották a szabad eszmék. Ő volt a kolozsvári ifjúság egyik népszerű vezére. Ismeretes az a forrongás, mely Magyarországon és Erdélyben is a harminczas évek derekán keletkezett s a mely Kossuth és Lovassy elfogatásával végződött.

1) Sándor János orsz. alleveltárnok közlése.

2) Abafi Lajos Figyelő, IV. 125. lap.

3) Ilyen pl. *Lyányokról*. Aglája, Kolozsvár, 1831. Lefordította Zschocke *Háborus vitái egy békeszeretőnek* című novelláját. Megj. Kolozsvárt 1834

4) Id. Sikó festette arcképe 1834-ből birtokomban van.

1834 február 11-én húshagyó-kedden egy diák pipával ment el valami katoná-őr előtt. Az őr csupa kötekedésből kiütötte a szájából a pipát, a diák meg pofon verte az ört, mire letartóztatták. Az ifjúság régóta hadilábon állott az idegen katonákkal s a mikor csak alkalom került rá, össze-össze tüztek. A mint a diák elfogatásának híre terjedt, felkerekedett az ifjúság társuk kiszabadítására. Felszaggatták a köveket s a katonaságra rohantak, kövel, botokkal. Lovas és gyalog katonaságot rendeltek ki a fegyvertelen tömeg ellen. E véres összeütközés alkalmával is Kabós volt az ifjúság vezére s egy-egy szegeletköre állva, lázító beszédeket tartott. Csakis előkelő összeköttetései mentették meg az elfogatástól. Az ő egész jellemével ellenkezik az a közönyös dandys modor, minőben K. Papp Miklós akarja feltüntetni, különben is novellisztikus művében.¹⁾ Ő ugyanis azt mondja, hogy 1834 telén az ifjúság összeesküvést tervezett a kolozsvári temetőben Kendeffy sirjánál. De a mondott időben csak egynehány ifjú jelent meg az átkozott hidegben, köztők volt Kabós is. Elmúlt éjtel után egy óra, s ez idő alatt csak hárman érkeztek az összeesküvők közül. Kabós zúgni kezdett, majd megúnta a diergést s ott hagyva a többit, bálba ment Zomboriékhoz.

Ez évben befejezte jogi tanulmányait, s az előkelő család sarja, saját elhatározásából Bécsbe ment orvosnövendéknek.²⁾

Bécsben szorgalmasan látogatta az egyetemet. Együtt lakott Bíró Miklóssal és egy Zeyk-fiuval. Egy reggel 1834/5 telén szokása ellenére nem ment előadásra. Társainak azt mondta, hogy rosszul érzi magát. Az előbbi napon levelet kapott anyjától 100 forinttal, egy másik levelet pedig kedvesétől, Balázs Karolinától. Rossz kedvű volt, sokat sétált szobájában le s fel. Még éjfélkor is járkálni hal-

¹⁾ Egy összeesküvés Kendeffy Ádám sirjánál. Az „Itt is, ott is” című kötetben 209. lap.

²⁾ Karacs Teréz *A régi magyar színészetéről* című munkájában egy svábhgyei kirándulásról beszélván, a többek közt azt mondja: „A velünk jött csapathoz tartozott két utazó ifjú, Kabós *Dániel* és Bíró N. Erdélyből menekülniök kellett, mivel az 1834-ben meghalt Kendeffy Ádám gróf sirja fölött tüntető szónoklatot tartottak.” Kabós *Ferencz*-ről akar beszélni, de nemcsak a névben téved, hanem abban is, hogy menekül, no meg épen Bécsbe! Valamint alább a Kabós szájába adott szavak merőben ellenkeznek az ő nézeteivel és jellemével.

lották. Reggel ingben, gatyában maradt otthon, lábán papucs, testén háló kabát. Ebben az öltözetben tűnt el. Mikor társai haza mentek, sehol sem találták. Asztalán egy papirszeletkére csak ennyi volt írva: „élni bajos, halni könnyű.“ E papir állítólag ma is megvan Cserényiné Kabós Minkánál. Ez arra enged következtetni, hogy öngyilkos lett. Kerestették mindenfelé, de sehol holttestére nem akadtak. Legtöbben azt hitték, hogy a kormány, rokonságára való tekintettel, nem akarta nyíltan elfogatni, hanem titokban tűntette el s erőszakkal iratták vele a fentebbi szavakat, hogy a közvéleményt félre vezessék. 1848-ban, egyre vitték is Kolozsvárt a családnak a senszátiós híreket, hogy kiszabadult Feri a titkos börtönből. Ez is, az is látta már valahol, mint megtört aggastyánt. De bizony nem látta őt senki többé! Azt is beszélték, hogy Amerikába ment. Ez azonban alig lehetséges. Anyja bálványozta s ő is rendkívül szerette édes anyját. Nem tudósította volna őt soha? Aztán mivel ment volna Amerikába? Pénze, (az a 100 frt is, a melyet megelőző nap anyjától kapott) órája, mindene szállásán maradt, csak a fentebb leírt öltözetben tűnt el s a kedvesétől utoljára kapott levelet nem találták. Öngyilkosságának is bajos volna okát adni. Sokkal energikusabb, magasztosabb lelkű volt, mintsem politikai okokból csüggedt, vagy ijedt volna meg. E *hiteles* előadásból nyilván való, hogy a különben jól értesült Jakab Elek is téved, midőn fentebb említett munkájában azt mondja: „Mikor Magyarországon az elfogatások megkezdődtek, Kabós Ferit félelem szállotta meg, mit legyőzni nem tudott, mert hogy ő kompromittálva volt, mindenki tudta s a rosszakaratók elfogatását jósolgatták is. Nemsokára sorvasztó betegségben elhalt. A hír búból származottnak állította halálát.“¹⁾

Magán élete még kevésbé szolgáltatathatott okot a végzetes lépésre. Igaz, hogy szerelmi viszonya volt Balázs Karolinával, egy polgár leánynyal. Azt mondták, nem hitte, hogy büszke anyja bele egyezzek a házasságba. Más híresztelés szerint, a leánynak anyja folyvást zaklatta leveleivel, hogy mikor veszi el már Linát? Neki pedig még évekig tartó tanúlni valója volt. E találgatások mind nem eléggé valószínűek. Anyja sokkal inkább szerette, mintsem boldog-

¹⁾ Nagy Iván meg azt írja, hogy Kabós Ferencz kisebb hivatalt viselt. Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal VI. k. Pest, 1860. 10. lap.

ságának útját állotta volna. Különben is Mihály fia kétszer nősült s mindkétszer polgári családból származott leányt vett el.

Szóval Kabós Ferencz eltűnt örökre, senki sem tudja: hogyan, hová, miért? Egész mondakör alakult körülötte. P. Szathmári Károly szép regényt írt róla,¹⁾ a mely azonban csupa mese. Kabós pozsonyi jurátus. (Sohasem volt!) Ő és Lovassy az ifjuság vezérei. Szerelmi viszonya van Mendel Salamon zsidó gyönyörű leányával, Rákhellel. Lapsánszky és Cseremiczky ellene törnek, részint mint a kormány fizetett kémei, részint, mert az utóbbi titkon ég a szép Ráchelért. Kabóst titkon elfogják, börtönbe vetik. A szabadságharc alatt kiszabadul. Ősz, öreg, vak koldus: örült, ki magát Attilának, Isten ostorának hépzeli. Így ül szülei palotája előtt a kőpadon. Senki sem ösmeri fel, csak az anyai szív. Anyja beviteti ápolja s pár nap múlva karjai közt hal meg. Iratai, érdekes naplója Török Ferenczhez került, kinek halála után sógora Haray Viktor birtokába jutott. Talán még fel lehetne találni. Nekem nem sikerült.

Bodor Lajos aztán 1837 jan. 23-án oltárhoz vezette barátjának kedvesét. Ekkor a nő 20 éves volt.²⁾ A nő többször mondta Kabós Mihálynénak, hogy avval a feltétellel ment Bodorhoz, hogy elválnak, ha Feri előkerül. Bodor meg azért vette el, hogy elhalt barátja emlékét megőrizze az anya vádjaitól, hogy leányát kérték sokan, de Kabósért elútasította kéréseit, s most itt marad vén leánynak. Lina gyönyörű szép nő volt. De talán bánatában tudóvészbe esett s korán, egy pár évi házasság után, elhalt. Halála idejét nem birtam pontosan megállapítani.

Bodor Lajos annyira csüngött a szucsáki emlékeken, hogy némai birtokát eladván, megvette Szucsákban a Szarvady László-féle birtokot. A szép kert és csinos ház később Kelemen Benő tulajdonába ment át, ma a Szigethy Miklós ezredes alsókerti háza.

Bodor sok nyelvismerettel bíró, tudományos, szép tehetségű férfi volt, de kissé hóbortos. Némai cigányokat vitetett Szucsákba. Kertjében sátrakat veretett számokra, hogy gyönyörködhessek az eleven festői képben. Természetesen a cigányok csúnyán meglopták, kivágták nemes gyümölcsfáit; el kellett kergetni őket. Én is ismertem egy Bodor nevű cigányt, a kit tulajdonképen nem úgy

¹⁾ A szabad szó vértanui. Budapest 1883. Két kötet.

²⁾ Bíró Béla kolozsvári apát-plebános közlése.

híttak, de a Bodor letelepítette cigányokból maradt ott s így ragasztotta rá a nép a Bodor nevet.

Egykor Bodor Lajos, mikor állhatatosságát kétségbe vonták, felfogadta, hogy esztendeig nem iszik bort. Kabós Mihályné gyöngéledő lévén, házában tartatott új-borra úrvacsora-osztással összekötött isteni tiszteletet. Meghitta a falubeli urakat, valamint jelen voltak többen a közelben levő rokonságból. Bodor is hivatalos volt, s oda járult az úrvacsorához. A kenyeret el is veszi, megeszi. Mikor a pap, Kónya András, a kelyhet nyújtja, akkor jut eszébe fogadása s azt mondja: köszönöm nem szoktam vele élni. A pap is feltalálja magát, idézvén a szentírásbeli locust: Ne is vesd ebeknek, a mi szent!

Bodor később egészen elszegényedett. Egy pár bútor darab, melyet Kendeffy Ádámtól kapott, t. i. egy tükör, diván, egy mahagóni szekrény és asztal, meg egy chinai asztal Korda György birtokába került. A szekrényt később Kemény Dénesné báróné vette meg; a chinai asztal megromlott állapotban bár, ma is meg van a családban. Barátainál és pártfogóinál tartózkodott. Korda György házában hónapokig elült. Közép természetű, barna arcú, göndör hajú férfi volt. Állat beretválta, csak bajuszt viselt. Kissé dadagó és barbaró volt. Néha eltűnt Kordáék szeme elől. Mikor visszakerült csinos, elegáns öltözetben, macassar-olajjal kikent fürtökkel jelent meg. Máskor megint beállított szúratosan, piszkosan, rossz eszében. Sírt le róla a ruha. Haja kuszált, pelyhes volt.

Gyakran megfordult Kemény József grófnál is. Könyvtárát, kézíratait rendezte. E munka közben sokat olvasott, tanult.

El-ellátogatott Bethlen Ferencz grófhoz, kinek *Álmos*-át is ajánlotta. Ez a Bethlen Ferencz igen eszes és tevékeny ember volt. Udvarában esztergályos, lakatos, szabó-műhelyeket állított, melyekben maga is dolgozott.

A védegyeleti mozgalmak hatása alatt divatba hozta Belső-Szolnok megyében a durva, hazai posztóból készült zekét. Résztvett a megyei szabadelvű mozgalmakban. Volt saját zenekara s igen szeretett tudósokkal vitatkozni, társalogni.

Bethlen Farkas grófhoz pedig, kinek *Élet és ábránd* című művét ajánlotta, még diákkori ismeretség kötötte.

Kemény Samu grófnak, a mint ezt Gyulai Pál is érdekesen megírta *Az első magyar komikus* című művében,¹⁾ a volt a szo-

¹⁾ Vázlatok és képek. Pest, 1867. II. k.

kása, hogy színészeket és írókat esőditett asztalához. Nagy öröme telt mondásaikban s különösen örült, ha évelődhetett velök, vagy összeveszithette őket. Bodor is gyakran megfordult Kemény Samu asztalánál. Egy alkalommal valami patikárius Bodor egyik versét trivialisan travesztálta s felolvasta, a miből nagy veszekedés és hosszú harag keletkezett.

Különben is tudták bosszantani s már azért haragudott, ha tudós Bodor helyett „tüdös Bödör“-nek hitták.

A mint szerét tehetette, el-elrándult Pestre. Itteni érintkezéseiről nem tudok semmit.

De minde hányódásai közben folyvást tanult, írt, dolgozott.

Lekesedéssel kísérte a politikai fejleményeket. Mikor az uniót kimondták, s az örvendetes eseményt fáklyás-zenével ünnepelték meg Kolozsvárt, Bodor a maga exaltált, hóbortos modorában hajdanfövel szaladgálva kiabált: Vért ihatnám!

A mint a szabadságharc megkezdődött, mindjárt beállott a hadseregbe. 1848. nyarán a Ráczok ellen vívott valamelyik csatában sebet kapott, kórházba szállították, hol rövid idő múlva meghalt. Sebesülése és halálózása helyét és idejét pontosan megállapítanom nem sikerült. Hogy kézíratai hová lettek, maradt-e arczképe, nem tudom. Nem lehetetlen, hogy ezek is Török Ferencz, aztán Haray Viktor hagyatékában lappanganak, vagy kallódtak el.²⁾

DR. VERSÉNYI GYÖRGY.

²⁾ Török Ferencz, Bodor és Kabós legjobb barátja, szintén eszes, művelt ember volt. Nagyapja könyvnyomtató volt, ki fiából papot akart képeztetni, de színész lett. A színészet iránt való szeretet egész családjában azután is feltűnő. Apja, a ki sokszor dicsekedett, hogy látta Csokonai Lilláját, ott hagyva a színészetet, írnok lett. Fiát gondosan neveltette. Bevégezvén iskoláit, Vesselényi Miklóshoz ment írnoknak. Vesselényi elfogatása után, környezetét is gyanús szemmel kísérték. Törököt is, ki egy alkalommal nyilvános helyen szabadon beszélt, elfogták s bebörtönözték. Kiszabadulván, mint rovott egyén, nem remélhetett hivatalos alkalmazást, a Korda-fiuk (Kabós nővérének gyermekei,) nevelője lett. A fiuk felnővén, Bethlen Gáborhoz ment titkárnak. A szabadságharc kezdetén beállott a vadász-csapatba, a hol rövid ideig szolgált. 1849 után Kabós Dániel gazdatisztje volt Szentmiklóson. Majd Makkay Domokosné gyermekeinek Lőrincznek és Domokosnak lett nevelője. Innen ment a kolozsvári nemzeti múzeum könyvtárához. A hatvanas évek elején föbelötte magát. A Kabós-Korda családdal mindvégig benső baráti viszonyban volt.

A székely-kérdés és Pauler Gyula új műve.

Pauler Gyula nagy művét, „A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt,” élénk érdeklődéssel várta az egész ország; nem csak azért, hogy az ország képét a történelmi tudomány jelenlegi vívmányai alapján összeállítva, a lehető legjobb világításban láthassa, hanem azért is, mert remélte, hogy sok függőben levő kérdésre választ kap, vagy legalább a kérdés megfejtésében előhaladás lesz. Egy ilyen kérdés: a székelyek származása, és viszonya a magyar nemzethez. Szándékom kimutatni, hogy mily mérvben járult hozzá Pauler Gyula a székely-kérdés megoldásához.

A székely-kérdés négy pontban foglalható össze: Attila hunnainak maradéka-e a székelység? a Duna, Tisza vidékén már megtelepedett magyarságnak Erdély keleti hegyei közé *telepített*, vagy *telepedett* része-e? és végül: mikor költöznek mostani lakhelyökre?

A legutóbbi időkben, a nyolczvanas években Hunfalvi és Szabó Károly közt folyt erős irodalmi harc. Hunfalvi nagy erővel támadta meg a székelyek hunneredetűségét és azt állította, hogy a székelyeket Szt.-László vagy utódai *telepítették* mostani lakhelyökre. Szabó Károly nem védelmezte a hunn eredetűséget, de határozottan tagadta, hogy királyi telepítvényesek és állítását, hogy a székelyek nem királyi telepítvényesek, Hunfalvi által meg nem czáfolt adatokkal bizonyította.

A harc különösen heves volt a székely név értelmezése fölött. Hunfalvi következőleg fejt meg: Székely = szék-elű, elű, elve = túl, szék = sze-k, sze (a finn nyelvben sisa, sze, sz) = belső, tehát székely = a belsőnek a külseje, azaz határszéli.¹⁾

Szabó Károly ez értelmezés ellen nem szólal fel, de annál he-

¹⁾ Szabó K. három *elve* viszonzszóval összetett helynevet ismer: erdő-elve, havaselve, hídelve: a székelyföldön még sok ilyen helynév van: u. m. vízelve, oltelve stb. határrészek nevei. Hunfalvi a finn-nyelvből fejt meg, erőszakolt tagolással a szék = belső jelentést; a *szék* szónak is ez a jelentése pl. a tojás szíke = a tojás sárgája, azaz belső része.

vesebben küzd meggyőződése mellett: hogy a székelyek nem királyi telepítvényesek. Tétéleit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A székelyek lakhelye nem volt koronai birtok, mert a szepesi németek és erdélyi szászok a király földéért, melyet adományban nyertek, évi adót (census) fizettek; míg a székelység ősrégi törvényei szerint fegyverrel szolgálva, adófizetéssel nem tartozott, s a királynak csak koronázása, első menyegzője és első szülött fia keresztelésekor volt köteles minden székely telek egy-egy ökröt, a király által kinevezett székely ispánnak pedig hivatalába iktatásakor a hét székely szék mindegyike egy-egy hadi paripát adni. Igaz, az erdélyi szászok és szepességi németek első adománylevelei nincsenek meg, de meg van a szász nemzet szebeni levéltárában a szászoknak II. Endre által adott s a telepítésről is emlékező kiváltságlevele királyaink újabb meg újabb átirataiban, s a szepesi szászoknak szintén megvannak kiváltságleveleik. Ha a székelyeknek lett volna adományos-, kiváltságlevelök, bizonyára ők is több ízben megerősítették volna, a mint megerősítették a Kézdivölgy Tordamegyébe, Aranyos-székre telepedett aranyos-széki székelyek IV. Lászlótól kapott kiváltságlevelöket.

2. Hunfalvi II. János király azon oklevelét, melyből azt bizonyítja, hogy a székelyek a királyoktól kiváltságokat kaptak, nem ismerte egészen s így nem is tudhatta, hogy az nem a székely nemzet tudatát fejezi ki s teljességgel nem bélyegezhető a székely gyűlés hivatalos nyilatkozatának. Ez az oklevél nem egyéb, mint a Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajda, mint királyi biztos által némely erdélyi nagyságos, nemzetes és előkelő német urakkal, az összes székekből meghívott előkelő székelyekkel s a háromszéki főemberek és községek küldötteivel tartott törvényszéki ülésen megállapított egyességlevelé.

3. Hunfalvi állítja, hogy a székelyek, valamint földjüket, úgy a székalakításokat is a királyoktól vették.

Igaz, hogy Miklós-vár Sepsiszékből és Kászon Csíkszékből Zsigmond király engedelmével vált el és a fiu.- meg anyaszékek közti viszálykodást Mátyás király döntötte el biztosai által: de abból, hogy a XV. században az ősi székektől külön szakadt ezen fiuszékek alakításához a király megegyezése kellett, azt következtetni, evvel bizonyítani, hogy az ősi székely székeket is királyok alapították, teljességgel nem lehet. Ily kiváltságlevelek nem léteztek s ezekre a hét székely szék lakosai soha nem is hivatkoztak.

4. A mely földön, bár a székelység kellő közepében, nem székely vérség lakott, hanem idegen népfaj, az a föld nem birt a székelyföld jogi természetével, nem tartozott a székelyföldhöz, nem állott a székely ispán, hanem az erdélyi vajda hatósága alatt, annak idegen ajkú lakosai nem osztozhattak a székelyek jogaiban, nem el-

tek székely törvényekkel és szokásokkal, nem lehettek tagjai a székelyek nemzeti és székgyűléseinek, nem voltak kötelesek a székely ispán zászlója alatt táborozni, a királynak ökröt sütni stb. Ellenkezőleg: ha a székely ily nem székely földhöz tartozó területen lakott is, vele született vérségi jogát el nem vesztette, ott is saját ispánja hatósága alatt állott, annak zászlója alatt volt köteles katonáskodni, szóval, székely jogú maradt; az a föld pedig, ha előbb katonai birtok volt is, melyet székelység szállott meg s vett birtokába, székelyfölddé vált.

A vita, mely Hunfalvi és Szabó Károly között folyt, a székely-kérdés megoldását előbbre vitte annyiban, hogy a székelyek Attila hunnjaitól származása, mint ezt krónikáink állítják, ez időszert tarthatatlan állításnak bizonyult; másodsor: megdönthetetlenül be van bizonyítva, hogy a székelyek nem királyi telepítvényesek, hanem a földet, melyen lagnak, az első foglalás jogán bírják.

Még a vita kezdete előtt szól a székely kérdéshez *Pauler Gyula*.¹⁾ Elfogadja Hunfalvi állítását, hogy a székelyek nem lehetnek a hunnok ivadékai; de tagadja, hogy valamelyik király, akár Szt.-László, akár utódai telepíthették volna a székelyeket mostani lakhelyükre. Elismeri, hogy minden arra utal, hogy a székelyek a magyarok letelepedése után, közülök kiválva költöznek Erdély keleti részére és telepednek le az eddig lakatlan földön; de arra nem tud határozottan felelni, hogy a magyarsággal minő viszonyban állott az ide települő székelység és mikor jött mostani lakhelyére.

Erre a kérdésre a Hunfalvi és Szabó Károly közt folyt vitából sem kapunk feleletet.

Az eddig elért eredmények mindazáltal nagy haladásnak tekinthetők. Akkor haladás, hogy a Hunfalvi és Szabó Károly által bebonyosított igazságokra és a Pauler által fölállított hypothesisekre támaszkodva, megírhatta művét *Nagy Géza* „Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez“, melyben nemcsak a függőben hagyott kérdésekre akar megfelelni, de krónikáink és Anonymus zavaros adatait is tisztázni igyekszik.²⁾

Krónikáinkat — úgymond Nagy Géza — erre a kérdésre vonatkozólag nem szabad sem föltétlenül elfogadnunk, sem teljesen mellőznünk. Igaz, nagyon sok olyan van a krónikákban, melyek idegen eredetűek s melyeket az egyes írók önkényűen írtak beléjük, de

¹⁾ „A magyarok megtelepedéséről.“ L. a „Századok“ 1877. évf.

²⁾ Nagy Géza műve, mint különlenyomat a „Székely N. Múzeum Értesítőjéből“, jelent meg, a fennebbi cím alatt, kevés számú példányban s ezek nagy része is elkallódott. A teljes Értesítő 1891-ben került ki a sajtó alól. A művet kevesen ismerik, de a kik olvasták, ezek között maga Pauler is, nagy elismeréssel említik. Éppen ezért egy kissé bővebben foglalkozom Nagy Géza művével.

figyelembe kell vennünk azt is, hogy krónikáinkban nagyon sok a hagyomány, mely firól-fira szállva, az illető krónikások által feljegyeztetett, vagy már megfelelő feljegyzésből átiratott. A tudakosság azonban itt is zavart okozott: föleserélte a neveket, két személy tetteit egynek tulajdonította, egy személy tetteit kettő között osztotta meg, összezavarta az események idejét és ismét saját felfogása szerinti sort állapított meg, oly homályt idézván elő, melyben az eligazodás nagyon nehéz. De figyelembe véve azt is, hogy a hagyományhoz már a firól-fira, ajkról-ajkra szállás alkalmával is sok idegen elem járult, mégis minden hagyománynak van egy bizonyos magva, mely valódi történelmi tény.

E szerint krónikáinkban minden gyarlóságuk mellett is „fontosak az egyes névalakok, mert ha közvetlenül hibás adatot is foglalnak magukban, világot vetnek a hagyományok alakulásának menetére. Fontos adat, hogy a székelyek a hunnokkal hozatnak kapcsolatba; hogy Attila, illetőleg Csaba népének mondatnak; fontos adat a beháborúnak emléke, melyben a székelyek legyőzettek és a menekülők közt vannak; fontos Chigle-mezei tartózkodásuk hagyománya, mely megelőzte mai hazájukban letelepedésüket, és fontos az oláhokkal való viszonyuk emlékezte. De hogy azon háború, melynek emléke megmaradt a hagyományban, az Attila halála után ki-tört zavarokkal azonosítandó-e? hogy Csaba Attila fia volt-e s maga a hagyományainkban emlegetett Etele valóban a nagy hunn király-e? hogy midőn Csaba népe hunnoknak mondatik, az alatt csakugyan az V-ik század hunnjait kell-e értenünk? s hogy a mit ebből következtettek, a székelyek már a hunn birodalom megdőlte óta lakosai-e Erdélynek: mindezek oly kérdések, melyekre egyedül azon okból, hogy a hagyomány így állítja, feleletet nem adhatunk. Más adatok más bizonyítékok után kell néznünk.“

A székelyek Attila-féle hunnságára vonatkozólag, rendkívül széleskörű nyelvészeti vizsgálódások után kimondja, hogy a székelyek a magyarságból válnak ki és e kiválást lehetetlen a honfoglalást megelőző időkre tennünk.

Hogy került mégis a hagyományban a magyarok rokonsága a hunokkal, éppen a székelyekkel összefüggésben?

A krónikákban ez áll: „krimhildi csatából menekülő Csaba Görögországba ment, de maradt még mintegy háromezer hunn, kik a Chigle-mezei rövid tartózkodás után Erdély keleti bércei közt telepedtek meg. Anonymus is jegyzett fel egy ehhez hasonló eseményt: Hülek fia, Zuard, népével együtt Görögországba költözött, mely nép maig is Soba-mogernek hivatik.

Keresve sem lehetne alkalmasabb példát kapni, hogyan alakul át a hagyomány, összevegyítve, összezavarva a személyeket, eseményeket és neveket. Attilának Csaba nevű fiáról egy külföldi egykorú

író sem emlékezik, s hogy a magyar krónikákban mégis van Csaba, csak úgy magyarázható, hogy itt a nép nevét személyre ruházták. Az Anonymusnál is fennmaradt Soba-moger névből megcsinálták a „Csaba-népé-t“, ennek pedig vezére nem lehet más mint Csaba.

A Soba-moger névben lehetetlen fel nem ismerni a savir, sabar nevet, mely nevet viselő nép a hunnok egy törzse volt. Ez a nép az Attila halála utáni küzdelemből menekülve, Oroszország délkeleti pusztáira vonult, hol aztán a magyarokkal teljesen összevegyült. A nomád népeknél ma is szokásos rajkibocsátás megtörténhetett a magyaroknál is. Az így elszakadt rész egyesült aztán a bolgárokkal, kik szomszédosak voltak a magyarokkal, s egy külön törzset alakított, mely az *eszegel* azaz *székely* nevet vette fel, a székely szó etymológiája szerint. A rajkibocsátó törzs pedig a szabírok voltak. Mikor a magyarokat a besenyők Lebedia lakhelyükről kiűzték, ez az eszegel törzs elszakadt tőlük s csak később, Etel-közben csatlakozott ismét. Lebediában a magyarokat, Konstantin szerint, szabaroknak is nevezték, a mi arra mutat, hogy ez a törzs volt a hatalmasabb. De már Etelközben meggyengültek, a mi abból tűnik ki, hogy itt a magyar törzsbeli Árpád lett a fővezér. Az Árpád halála után azonban ez a törzs újra megkísérelte a hatalom megszerzését s ekkor történhetett a krim hildi ütközetben is fennmaradt beháború, testvérharcz, melyben a szabarok, Soba-mogerek, Csaba-magyarok legyőzve, az ország nyugati részéről részben a még meg nem hódított keleti részekben telepedtek le, részben Zuard alatt kivándoroltak. A keleti részen megtelepültek megtartották az *eszegely*, *székely* nevet s őket nevezi az 1006—1007-ben Magyarországon járt Brunó fekete-magyaroknak. Zuard, Anonymus szerint egy Hülek nevű előkelő férfiú fia volt. Ezt a Hüleket aztán összezavarták Árpád unokájának, Tevelének, Teülének vagy Tevelének nevével s innen a Soba-mogerek vezérévé tették a Thele fiát, reá ruházva népe nevét; az Árpád unokája, Thele pedig azonosíthatott a hunn királylyal, Ethelével, Attilával. 1869. 2. 25. 105

Az oláhok, kiket a székelyek Erdélyben találtak, nem a mai rumének voltak, kik csak a XII-ik század közepén tűntek fel, hanem a Mősiában megtelepedett s onnan Erdélybe is bejött bolgárok.

Hogy a székelyek az ország nyugati részeiből jöttek s rövid időzés után a Chigle-mezején, Erdélybe költöztek, bizonyítják a nyugati megyékben, a Chigle-mező helyén, Biharban, a Körös és Maros mentén levő székelyekből származó vagy székely eredetre valló helynevek.

Nagy Géza egy későbbi értekezésében¹⁾ azt is bizonyítja, hogy

¹⁾ Még kevésbé ismert, mint az előbbi, mert csak a S.-Szentgyörgyön megjelenő „Székely Nemzet“-ben közölte, 1889. évf. Gyanítom azonban, hogy N. G. legalább, Bpsten tartott felolvasásában, az itt lerakott alapokon fejtegette a magyarok eredetét.

az erdélyi székelyek a dunántúli magyarságból váltak ki, mert a székefy nyelvjárások minden tekintetben egyeznek az ottani nyelvjárásokkal. Ugyancsak innen hozták magukkal a hunn-származás tudatát is, mert a dunántúli magyarság magát hunnak vallotta. Ezért zavarták aztán össze a nyugati írók az Attila hunnjait az Árpád korabeli hunn-magyarokkal. A honfoglaláskor a dunántúli magyarok hunn-voltát még a honfoglalás előtt történt nemzetalakulásokból magyarázza, igen szellemesen.

Ezek szerint Nagy Géza megfelelt volna azokra a kérdésekre, melyek a Hunfalvi és Szabó Károly vitája után függőben maradtak s melyek megfejtésére Pauler az utat megjelölte. Csak az a baj, hogy Nagy Géza elméletei még nincsenek kellően, kétséget kizáróan bebizonyítva. Hogy történetünk e homályos korszakát sikerül-e megvilágítani: még ma is nagyon kérdéses. Talán, ha a turáni nyelveket jobban fogjuk ismerni.

Pauler Gyula, nagy műve megjelenése előtt, még kétszer szolt részletesebben a székely-kérdéshez: 1883-ban és 1888-ban. 1883-ban Anonymus külföldi vonatkozásairól értekezve, a névtelen szerző emlékezését a székelyekről a következőleg igazítja helyre, illetőleg magyarázza. Marót kozár nemzetiségű, kitől Attila volt népei, a székelyek, a magyarokhoz pártolnak és első sorban, mint előcsapat harcolnak korábbi uruk ellen. Ez a második történelmi esemény, mely az ős hazába, a Dnieper és Don mellékre vezet vissza, midőn a magyarok még a kozárokkal érintkeztek, a kozárok közül a kabarok hozzájuk állottak és — a biborban született császár tanúsága szerint — a csapatában előttük jártak. Miért nevezi Anonymus ezeket székelyeknek? Talán így hitták őket? vagy e néven fordulnak elő forrásában? Akárhogy legyen azonban a dolog: Anonymus a történelmi kabarokhoz hasonlító székely nevű népet tartja Attila népeinek, nem pedig a kúnokat és vezéreiket.

1888-ban a XI—XIII. századi hadi viszonyainkat fejtegetve,²⁾ úgy vélekedik, hogy a mai székelyek aligha nem a bolgár, kozár, kabar név alatt emlegetett mohamedán, később izmaelitáknak nevezett nép utódai, s bár nem tulajdonít neki nagy fontosságot — «de — írja — mégis megemlítésre méltónak tartom a körülményt, hogy a pest szó — mely kályhát jelentene és a mohamedán bolgárok egyik dunamelléki telepének neve — a mai magyarságban csakis a székelyek nyelvében marad meg, valamint az, hogy a székely általában véve élelmesebb, több üzleti szellemmel bír a magyarnál, szintén a harczos, de egyszersmind kereskedő és iparos bolgárookra emlékeztet.»³⁾

¹⁾ Századok 1883. évf. 110 l.

²⁾ Hadtört. Közl. 1888. évf. 509—513 l.

³⁾ Pauler ezen gyanításának támogatására két adatot hozhatok fel én is.

Pauler ez értekezésében határozottan nyilatkozik a székelyek betelepüléséről is — a telepítést most sem fogadja el — annak idejéről a XI. század derekát, irányául pedig Biharból a Meszesen át a Szamos völgyét jelölve meg. Eleinte — írja — a Maros és Kükküllő felső mentét foglalták el, azután, kisebb mértékben, mert már ott lakottabb föld volt, nyugatra, — Szász-Sebes eleinte székelyföld volt — nagyobb mértékben délkeletre, az Olt völgyébe, a mai Háromszékbe s ennek aztán a folyó mentében fölfelé, mintegy az első telepek háta mögött, Csíkba fölterjedt. A település pedig nem tömeges, mit bizonyít a szervezet, székek lassú keletkezése is.

* * *

Nagyon csalatkozánk, ha Pauler nagy művét azzal a hittel kezdenők olvasni, hogy itt minden homályos kérdésre világos, határozott feleletet kapunk. Sok homályos kérdést világosít meg, de sok is marad homályban. Pauler csak azt írja, a minek igazságáról meg van győződve, és e tekintetben önmagával szemben meglehetősen szigorú kritikát gyakorol; a mennyire csak lehet, megtartja, hogy ad narrandum non ad probandum ír. Figyelemre méltó, hogy nagy művében alig van nevezetesebb részlet, melylyel külön tanulmányban nem foglalkozott volna, úgy hogy azok előtt, kik Pauler kisebb értekezéseit, tanulmányait annak idején elolvasták, a nagy műben is kevés az, a mi új. Így vagyunk a székely-kérdéssel is. Új

Egyik az al-dobolyi vaskard, a Székely N. Múzeumban (Leírását I. Arch. Közl. 1893. decz. tűzet), melyre Nagy G. is hivatkozik, mint a bolgárokkal érintkezés bizonyítékára, mert ezek között voltak perzsa művesek s ezen kardhoz hasonlólt csak N. Bolgárország helyén találunk. Másik: hogy a pest szó Háromszéken más értelemben is fordul elő; így hívnak Kovászna mellett egy hegy-csúcsot, melyről egy régi nóta is van:

Elment Mannai a Pestre,
Haza jön szombaton este;
Én se főzök jó vacsorát,
Mert nem hozott vásárfiát.

D hogy miért hívják azt csúcsot „pest“-nek, nem tudhattam meg s a nóta eredetét sem tudhattam ki. Régi nóta az — mondák — nem is éneklit most más, csak a parasztok. Hogy mi köze van a „Pest“-re menetelnek a vásárfiához, azt sem tudom; mert kétségtelen, hogy nem a mai Budapest értendő. Talán ez a „Pest“ vásár-(sokadalom-)hely lehetett, mit némileg támogat az, hogy a „Pest“-en túl egy régi vár romjai látszanak. Udvarhelyszéken, Új-Székely környékén is van egy nóta „Pest“-ről:

Elment a rózsám Pestre,
Haza jó holnap estére;
Főzök neki jó vacsorát;
Köménymagos istennyilát.

Szintén régi nóta, melynek értelmét nem tudom.

azonban az összeállítás, a rendezés, a mi bizonyítéka Pauler történetírói hivatottságának. És így noha az előbb elmondottakból bárki is tájékozva lehet, minő álláspontot foglal Pauler a székely-kérdésnél nagy művében, mégis sok tekintetben új dolog lesz a székelyek történetét a nagy műből összeállítva olvasni.

* * *

A népvándorlás viharai elsöpörték a rómaiak által Dáciában megteremtett korai és rövid czivilisatiót. A római elem visszavonult a Dunán. Városai romba dültek, benőtte a tű, a fa. Bányái elhagyattak, elpusztultak, csak a mi könnyű szerrel ment, a folyókban mostak még itt-ott aranyat, és a nélkülözhetetlen só birta még a barbarokat is némi bányamívelésre. A déli vidék, a Maroson túl, Hunyadmegye, mely a dák Decebálnak fő fészke volt, teljesen elpusztult és vadonná süllyedt. A mai Székelyföld nagy része, és főképp a mai Csík, a hová a római sohasem vitt telepet, vadon maradt. S a mi lakosság, czivilisatió, már olyan a milyen volt, azt a római út mentében jobbra és balra találjuk, mely út Zilah felől a Meszesen át, Kolozsváron, Tordán, Gyulafehérváron keresztül a Maroshoz vezetett.

E földet, melyet a bejövő magyarok erdő-elejének vagy erdő-aljának, Erdélynek neveztek s keletre és délre a Kárpátok sziklabástyája választotta el a régi Dácia többi részeitől, nyugatra is széles, rengeteg erdővel borított hegláncz övezte, a mai Szilágyságtól le a Dunáig, Orsováig. E hegységből vagy e hegységen keresztül törve ömlenek nyugatra a tiszántúli rész vizei. E folyók mentén nyomúl be a honfoglaló magyarság és telepedik le a Maros és a Kükküllök középső és alsó folyásai körül. Az e vidéktől északra, délre és keletre elterülő részek a honfoglalás után még sokáig lakatlanok, vagy csak ideiglenes lakásul szolgálnak egyes kóbor törzseknek.

A honfoglalás után folytatott kalandozások is megszűnnek, elkövetkezik Szent István kora, ki az új hazát politikailag és egyházilag rendezi, Szent-Mihálynak szentelvén az ország legkeletibb egyházmegyéjét, az erdélyit. A Szent István halála után következett zavarokat lecsilapítja Szent László és az ország szervezésében halad tovább a nagy elődje által megkezdett úton. A keresztyénség fenntartása már nem okozott Lászlónak annyi gondot, mint okozott volt Szent Istvánnak. A régi pogányszertartások közül egyikhez-másikhoz még ragaszkodóknál valamivel több gondot adtak az ország mohamedán vagy volt mohamedán lakosai, kiket a keresztyénség izmaelitáknak nevezett.

E mohamedán lakosok leginkább a kabarok között voltak. Lebediában, mint nyolczadik törzs, a kozároknak egy elégületlen

része, bolgár, kozár elemek, csatlakoztak volt a magyarokhoz, a kabarok, vagyis lázadók. Ezek a csatákban a magyarok előcsapatjait képezték és az országban három helyt (mert három nemük volt) telepedtek le nagyobb számmal, mindenütt a határ közelében: keleten a Maros felé, a Nyirben, Erben Érmelléken; délen az Alsó-Dunánál a Drávánál, a honnan az eloglalt Szerémségbe is átszármaztak és végre északon, a Vág közepe táján, Trencséntől lefelé, a cseh határok irányában. Nevük általában véve *székely* volt — a bolgár eszeget törzstől? — és az volt róluk a vélemény, hogy hajdan Attila katonái voltak. A VII. században a Maeotis mellett visszamaradt bolgárok és kozárok közt már a IX. század elején nagyban el volt terjedve a zsidó vallás. Mikor a Volgamellék bolgárai a X. század harmadik tizedében buzgó mohamedánokká lettek, missionariusaik, későbbi bevándorlók, a magyar földre is elhozták Mohamed vallását és terjeszték pogány, zsidó rokonaik közt, úgy hogy időjártával «*khaszilekről*» — a kozárok egyik mellékneve — beszéltek a külföldiek, kik a perzsák, vagyimohamedánok vallását követik, de Mózes törvényét is tarták, csak hogy nem egészen tisztán. E zsidóba oltott mohamedánismusra jött a keresztyénség és a «kabarokat», vagy székelyeket, a később bevándorlott bolgárokkal együtt magába olvasztotta. De ez új metas morphosis nem sikerült mindenhol teljesen. E sajátságos faj, melyben a legkülönbözőbb tulajdonságok egyesültek, mely majd kiváló katona, majd élelmes kereskedő volt, miután most már vallását negyedszer változtatta, mindig számlált még oly tagokat, kik az újabb bevándorló bolgárokkal együtt a mohamedán hithez, majd nyilván, majd titokban ragaszkodtak s a keresztség után is a körülmételekre, régi szokásaikra visszatértek.

László halála után, Kálmán folytatja tovább és fejezi be a magyar állam szervezetét. Ez időben Erdély gyér lakossága közé (a mai Fogarasmegyébe) már kezdettek beszármozni a Balkán-félsziget romanizált pásztorai. Marhatenyésztők, pásztorok, mint e déli bevándorlók, voltak a székelyek is, a kik északnyugatról, a Meszes felől, szintén ez időtájt kezdtek kisebb csapatokban bevándorolni, főkép arra a területre, mely a magyarság által lakott területen, az igazi Erdélyen túl keletre, a hegyek felé, a felső Maros és Küküllő mentében feküdt, s ott végre megtalálták a földet, a melyen nekiket, szabadságukat akkor is, mikor már mindenhol másutt a szomszéd népségbe beleolvadtak, a mai napig fentartották.

II. Géza kormánya alatt jöttek Erdélybe a szászok, oda, hol az Olt ismét délnyugati irányt vesz, s aztán délnek fordulva, áttöri a havasok sziklafalát. Itt az ország gyepei, a mai Halmágy, Ugra, Nagy-Ajta irányában vonulnak, az Olt mentében s letelepednek a székelyektől nyugatra, az oláhoktól északra.

A székelyek lassú bevándorlása és letelepedése alatt és után kezd ép oly lassan fejlődni későbbi szervezetük. Mig nyugaton, a II. Endre és utódai alatt, a szent korona eszméje és a nemesi vármegye fejlődik, azalatt a keleti gyepükön túl, a Barcaságtól északra Sepsi, Kézdiszéken, a gyepükön innen, a két Küküllő felső völgyében, a Hargita nyugati lejtőjén, Telegden és feljebb a Maros felé a székelyek száma mindegyre növekedett. Már bizonyos szervezetük is volt: székenként közönséget képeztek; földjük mintegy külön országrész volt és nem tartozott a vajda alá. Közéjük itt-ott, mint épen Telegden, Oláhfalura oláhok telepedtek kenézek alatt, úgy hogy az ő rovó írásukat némelyek oláh írásnak nézték; volt is köztük némi hasonlatosság, a mennyiben mind székely, mind oláh marhatenyésztő volt; de még nagyobb volt a különbség. Az oláh, a mint kisebb csapatokban jött, települő volt, a király emberének tekintették, mint a vendégeket, bár a nyugati vendégektől nagyon elütött. A székely azonban nem volt idegen; nem is tartozott semmivel, csak fegyverrel szolgált ispánjai alatt a királynak. Nemes ember volt, és az is maradt: honfoglaló, a ki a hazában csak helyet cserélt, de nem jövevény, kinek a magyar, a magyar állam szolgálatáért földet adott.¹⁾

* * *

Ime a székelyek története az Árpádházi királyok kihaltáig. Több, mint száz éves irodalmi harc eredménye, mely harczból fönnebb csak a legújabb és irányadó eszméket vázoltam. S mennyi a homály még most is. Mindazáltal nagy a haladás, még a legközelebbi, a hetvenes évek felfogásához is viszonyítva. Végeredményül Pauler is azt fogadja ugyan el, hogy a székelyek Attila népeinek maradékai, de az eredményt egészen más, sokkal elfogadhatóbb indokolások után éri el, mint azok, kik előtte védelmezték a hunnereget. A magyarságtól kiválás, a letelepülés mozzanataira és idejére vonatkozólag is elfogadhatjuk Pauler véleményét, mint ez idő szerint a legvalószínűbbet.

«Kis kötet lesz az, — mondá b. Szabó Károly, a székelyek történetéről — de azt aztán száz Hunfalvi sem czáfolja meg.»²⁾ Én azt hiszem, hogy kis kötetben is kis rész lesz a székelyek őstörténetéről, ha írója oly dolgokat akar elmondani, a melyeket, — ha megczáfolni nem is — de kétségbe vonni ne lehessen.

A székelyek őstörténetébe ép oly keskeny ösvények vezetnek, mint hegyektől körülvett lakhelyökre; de azokat szélesíteni ki országúttakká, vasúttakká, sokkal nehezebb, mint ezeket.

DOMJÁN ISTVÁN.

¹⁾ L. Pauler i. m. I. k. 4. 53. 215. 283. 330. 599. II. k. 382 l. l.

²⁾ Szádeczky Lajos: Szabó Károly emlékezete. Századok 1894. márcz. f.

Két Lőrincz nevű erdélyi vajda.

Napról-napra jobban megismerjük elődeinket. Az okirati anyag összehasonlító kiaknázása lehetővé teszi, hogy multunk kimagasló alakjait valamely már ismeretes családcsoporttal kapcsolatba hozzuk és elég gyakran sikerül is utódjaikra nagyobb-kisebb mérvben ráakadni. Lassanként megérjük, hogy mindazokat, kik hazánk távol multjában nyilvános szerepet vittek, már nem tartjuk abszolút idegen alakoknak vagy olyanoknak, a kizről pusztá nevükön kívül mitsem tudunk. Nevezetesen szól pedig ez az árpádkori archontológiáról s éppen azért minden törekvést, mely ez irányban, ha csak egy lépéssel is, tovább vezet, örömmel kell fogadnunk.

A következő sorokban a Lőrincz néven először előforduló két *erdélyi vajda* viszonyait akarjuk megállapítani.

* * *

I. Lőrincz.

1217-ben Lőrincz királyi pohárnokmester fordul elő¹⁾, a ki kétség kívül azon Lőrincz nevű pohárnokmesterrel azonos, ki 1221-ben egyúttal kői főispán és Vázsony nb. Ochuz fia²⁾. — 1222-től 1223-ig egy Lőrincz abaújvári főispán³⁾, míg egy másik Lőrincz ugyanakkor vasmegyei főispán⁴⁾, de egyiküket sem tudjuk meghatározni.

Ompud fia Lőrincz, Dénes nádor testvére, ez időtájt garai, később podgorjai főispán, de hivataloskodása évét nem ismerjük⁵⁾, 1235-ben Lőrincz Fejérmegye főispánja⁶⁾, 1238. máj. 3-án csak «volt fejérmegyei főispán», de még életben. IV. Béla megbizta őt valamely birtokügy megvizsgálásával⁷⁾, 1236 és 1238 jan. 29. Lőrincz a biharmegyei főispán⁸⁾, 1239 nov. 27-én pedig Szabolcsmegyéé⁹⁾.

¹⁾ Fejér III. 1. 205.

²⁾ Hazai okmánytár VI. 15. (hol hibásan hevesi főispánnak neveztetik) VII. 9. Fejér III. 1. 322. Wenzel XI. 163.

³⁾ Hazai okmánytár V. 10. Fejér III. 1. 401 Wenzel VI. 420. — ⁴⁾ Fejér VII. 1. 211. 214. — ⁵⁾ Wenzel I. 256. — ⁶⁾ Fejér IV. 1. 27. ⁷⁾ Wenzel VII. 53. — ⁸⁾ Kubinyi I. 13. Fejér IV. 1. 64. 111. — ⁹⁾ Wenzel VII. 73.

1240 márcz. 31. Lőrincz pohárnokmesterre akadunk ¹⁾, 1242-től egészen 1252-ig pedig Lőrincz — e néven az első — erdélyi vajda, 1248 óta egyúttal valkói főispán ²⁾. Egész hivataloskodása alatt semmi adatra nem akadunk, mely e vajda családi vagy személyi viszonyait ecsetelné. Hogy az 1242. előtt működött Lőrinczek melyikével azonos, nem tudjuk; a legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy ő az 1240-ki pohárnokmester.

1252-től egészen 1265-ig nyoma vész; legfőlebb azon Lőrinczek sorozatában kereshetjük, a kik ez időben az országnagyok névsorában előfordultak.

1256. decz. 30-án egy Lőrincz országbíró és zalai főispán ³⁾. 1262. nov. 25-én pedig Kemény fia Lőrincz (a Matucsinaiak őse) országbíró és zalai főispán ⁴⁾. Ennek pedig az a bizonyítéka, hogy Lőrincz országbíró a Wenzel VIII. 35-ben közölt okiratban Simon nevű albirájáról tesz említést és hogy a pécsi káptalan, midőn 1267-ban ez okíratra hivatkozik, világosan mondja, hogy ez okíratot Lőrincz, az akkori országbíró és albirája Simon állította ki, s hogy e Lőrincz jelenleg, t. i. 1267-ben, nádor és somogyi főispán ⁵⁾. — 1263. jan. 20-án — úgy látszik — még hivatalnokoskodott ⁶⁾, de 1263. december 17-én már Ádám fia Lőrincz az országbíró és zalai főispán ⁷⁾ 1264. ápr. 13-án azonban csak megint fennebbi Kemény fia Lőrincz, ezúttal még aulae rector és mosonyi főispán ⁸⁾.

1265. nov. 30-án ⁹⁾ Béla király Lőrincz nevű országbírájától kiállított okíratára hivatkozik; de mivel őt sem «tunc temporis», sem «quondam» jelzővel nem apostrophálja, minden valószínűséggel ez évben még mindig Kemény fia Lőrincz az országbíró.

Hogy I. Lőrincz vajda Kemény fia Lőrinczczel nem azonos, e folyóiratban már kimutattam. De lehet ezt még másképp is bebizonyítani. Míg t. i. Kemény fiát Lőrinczet IV. Béla 1265. nov. 30-án működő országbírájának tekinthetjük, addig Lőrincz, a volt erdélyi vajda és valkói főispán, ugyanazon 1265-ik évben István ifjabb királynak a tárnokmestere ¹⁰⁾. De ez hivataloskodásának utolsó nyoma. Vajjon fennebbi Ádám fia Lőrinczczel (ki 1263-ban országbíró és zalai főispán) azonos-e, nem-e? nem tudjuk. 1270-ben már nem élt ¹¹⁾.

Ezt pedig a következőből tudjuk: Lőrincz még mint vajda a Csák nb. Domonkos, János és Márk testvérekkel (a Kisfaludiak ősei)

¹⁾ Fejér IV. 3. 552. márcz. 21-én; itt hibásan „comes agazonum“-nak neveztetik; ugyanazon okírat szerint a Türje nb. Dénes a lovászmester.

²⁾ Wenzel II. 144. VII. 133. 169. 320. XII. 691. Fejér IV. 1. 294. 328. 454. IV. 2. 98. 147. VII. 1. 294. VII. 3. 33.

³⁾ Wenzel VII. 438. — ⁴⁾ Wenzel III. 31. VIII. 35. — ⁵⁾ Hazai okmánytár VI. 149. — ⁶⁾ Soproni okmánytár I. 26. — ⁷⁾ Wenzel VIII. 35. — ⁸⁾ Fejér IV. 3. 196. Wenzel VIII. 47. XI. 379. — ⁹⁾ Wenzel VIII. 130. — ¹⁰⁾ Wenzel III. 120.

¹¹⁾ E szerint tehát Pór Antal állítása (Erdélyi Múzeum 1893. 7.), hogy 1270-ben címzetes vajda, helytelen.

a dunai hajók húzására való, a futtaki rév melletti út ügyében egyezséget kötött, melyet IV. Béla jóvá is hagyott. A vajda halála után Lőrincz nevű fia a fennebbi Csák nb. testvéreket ez ügyben zaklatván, V. István 1270-ben a kérdéses utat a Csáknembelieknek ítélte oda ¹⁾. Az illető okirat helye, mely Lőrincz vajda fia Lőrincz állásáról valamit elárulhatna, sajnos, annyira ki van rágva, hogy el sem olvasható. — Az okiratból azonban tudjuk, hogy I. Lőrincz vajda Bácsme gyében, Futtak tájékán, birtokos volt.

Minden valószínűség a mellett szól, hogy Lőrincz vajda fia Lőrincz 1272-től (második felében) egészen 1274-ig pohárnokmester, kői és krassói főispán. ²⁾

1277-ben ³⁾ előfordul mint «Lőrincz vajda fia Lőrincz mester» és megkapja ez évben hű szolgálatai elismeréséül a Somlyó (Kraszna) megyében fekvő Vaya és Körösszeg nevű birtokokat.

1279. márczius 13-án és május 11-én szörényi bán ⁴⁾. IV. László király tanúsítja az utóbbi napon, hogy szeretett híve Lőrincz szörényi bán, Lőrincz volt vajda fia, az azelőtt Dobokamegyében fekvő Kendtelek nevű birtokát, melyet még atyja, Lőrincz vajda, IV. Bélától szerzett, legközelebbi szomszédjának, rodnai Brendlin fiának, Henz comesnek, budai várparancsnoknak, 150 ezüst márkáért előörökítette.

1281 ben ⁵⁾ egy Lőrincz kir. tárnokmester; de nem tudjuk, vajjon azonos-e a mi Lőrinczünkkel. Junius 15-én és 28-án e Lőrincz tárnokmester még azonkívül Sárosme gyé főispánja is. ⁶⁾

1291. október 9-én ⁷⁾ egy Lőrincz megint szörényi bán, kői és krassói főispán; valószínűleg azonos Lőrincz vajda fiával, Lőrinczcel.

II. (Igmánd nb.) Lőrincz vajda.

Igmánd — falubeli Farkas fia András comes és rokonai (köztük Háb comes) 1233-ban a Csoltnembeliektől a komárommegyei Igmánd melletti Vatacsolnok helységet megveszik, mely alkalommal Andrásra tizenegy márka vételár esik. ⁸⁾ Egy ugyanazon évben kiállított okiratból tudjuk ⁹⁾, hogy ez András comes Pósa szörényi bántól (együttal IV. Béla tárnokmestere) 320 márkáért a veszprém-

¹⁾ Wenzel VIII. 294.

²⁾ Wenzel IV. 21. 23. IX. 3. 12. 16. 18. 20. 22. 26. 34. 51. XII. 71. 76. 78. 80. 85. Fejér V. 2. 72. 153. 168. 195. Hazai oklevéltár 66. Hazai okmánytár II. 12. VI. 194. VII. 140. VIII. 152. Zichy okmánytár I. 33. *Knauz Monum. Eccl. Strigon.* II. 30.

³⁾ Hazai okmánytár VIII. 189. — ⁴⁾ Fejér V. 2. 492. 547. — ⁵⁾ Fejér V. 3. 83. — ⁶⁾ Fejér V. 3. 294. Hazai okmánytár VIII. 238. *Knauz* II. 198. — ⁷⁾ Fejér VI. 1. 130. Wenzel XII. 510. ⁸⁾ Wenzel VI. 530. — ⁹⁾ Hazai okmánytár IV. 14. Zichy okmánytár I. 23.

megyei Billege-t, kopasz Andrástól pedig (Salomó bán katonatiszje) 100 márkáért az ugyanazon megyében feküdt Vázsony-t megvette.

András nemcsak szerző ember, de kitünő harczos is volt. Az 1233-ban osztrák Frigyes herczeg ellen viselt háborúban annyira kitüntette magát, hogy II. András királytól 1235-ben a királyné szekerészei csolnoki birtokát kapta ¹⁾. A király az illető okiratban «Comes Andreas de genere Wigman»-nak nevezi. Tudjuk továbbá, hogy fiával, Miklóssal és rokonával (Mikó fia Mikó) egyetemben, rokona Háb comes özvegyének, hitbére fejében, a Győrme gyében fekvő Pázmánd-ot adta. 1257. jun. 3-án még életben volt ²⁾. További sorsát nem ismerjük.

Gyermekei közül fia Miklós és leánya Erzsébet ismeretes. — Erzsébet 1290. jun. 30-án a Kathyz nb. Mikó fia Péter (a Balassák egyik őse) özvegyeként fordul elő ³⁾. I. Miklósról, ki 1253-ban legelőször fordul elő, egy 1270-ben kiállított okirat útján ⁴⁾ tudjuk, hogy őt, atyját is, IV. Béla minden ok nélkül, billegei és vázsonyi birtokától megfosztotta s hogy V. István, a birtoktulajdont igazoló számos okirat alapján őt a nevezett birtokokba visszahelyezte, a mit IV. László 1273. márcz. 6-án helybe is hagyott ⁵⁾.

1273. után elvész a nyoma. — Fiai közül II. *András* (Lőrincz testvére) a Hód mellett 1280-ban a kúnok ellen vívott csatában esett el ⁶⁾, míg *Lőrincz* 1299. február 19-én ⁷⁾ «Laurencius Vayvoda filius Nicolai»-ként fordul elő.

Miután tudjuk, hogy 1299-ben a valódi erdélyi vajda és szolnoki főispán László volt ⁸⁾, kézzelfogható, hogy Lőrincz 1299-ben, úgy mint a vele együtt az országbárók sorában előforduló Pok nb. Miklós csak címzetes vajda volt. Valódi vajdaságának időjét meg nem határozhatjuk. — Nevén kívül történetéből mit sem tudunk. 1309-ben már nem élt.

Ez évben t. i. megjelenik a székesfejérvári káptalan előtt Lőrincz volt vajda fia: a Bygman nb. Miklós mester és előadja, hogy részint az egyetemes üldözés, részint pedig istenadta csapások következtében összes testvéreit és rokonait elvesztette s hogy azért Lörente nb. Lörente mesternek és fiainak: Miklós, Tamás, János és Bekének — mert legközelebbi és legméltóbb rokonai — *Szeg* nevű várát, továbbá *Band*, *Billege*, *Tótvázsony*, *Kismelked* (Veszprémmegyében), *Igmánd* (Komárommegyében) és *Zics* (Somogy megyében) nevű birtokait adományozza azon esetre, ha fiörökös nélkül találna elhalni. Hasonlóra kötelezik magukat Lörente fiai

1) Wenzel VI. 567. — 2) Wenzel VII. 456. — 3) Wenzel V. 15. — 4) Zichy okmánytár I. 23. Fejér V. 1. 34. — 5) Fejér VI. 2. 396.

6) Kézai krónikás előadása; szerinte az elesett András testvére: Lőrincz.

7) Wenzel V. 202. — 8) Wenzel V. 217. 219.

és atyjuk. Miklós a birtok átruházását még azzal is indokolja, hogy birtokai negyedik része az országos szokás szerint amugy is saját leányára háramlik (quarta pars filiae eiusdem provenisset).¹⁾

Mután Lőrente fia Tamás 1319. már jul. 17-én²⁾ Band, Billege és Tótvázsony birtokosaként fordul elő, Miklós mindenesetre már ténylegesen át is adta. — Utolsó nyomára akadunk 1345 máj. 16-án³⁾, mely napon II. Andrásnak 1233-ban kiállított okiratát (Hazai okmánytár IV. 14) a fehérvári káptalannál átíratja; ebből tudjuk, hogy Lőrente nb. Essegvári Tamás fiai Miklós és János még mindig Billege tulajdonosai voltak.

Hogy közte és Lőrente fiai között mily rokonsági kapocs létezett, pontosan még nem határozhatjuk; mindenesetre csak nőágon alapuló kapocs lehetett, mely leányával valamely összeköttetésben volt. Lőrente fia Bekéről tudjuk, hogy anyja (t. i. Beke anyja) Márk leánya volt. E Márk fia István fia Péter fia Domonkos Beke anyjának leánynegyedét 1353. máj. 28-án⁴⁾ 25 márkával elégitette ki. E Márk valószínűleg Csák-nembeli.

Ezek szerint II. Lőrincznek következő nemzedékrendi tábláját kapjuk:

Igmánd nb. Farkas	
I. András 1233—1257.	
I. Miklós 1253—1273.	Erzsébet 1290. Férje: Kathyz nb. Mikó fia Péter † 1290. előtt
II. András † 1280.	Lőrincz 1299. vajda
II. Miklós 1309—1345.	
Leány 1309.	

DR. WERTNER MÓR.

¹⁾ Fejér VIII. 1. 365. — ²⁾ Anjoukori okmánytár I. 526. — ³⁾ Hazai okmánytár V. 119. — ⁴⁾ Anjoukori okmánytár VI. 83.

Irodalmi Szemle.

A politikai reformkérdésekről.

Paul Laffite: Letres d' un parlementaire. Ollendorf, Paris 1894.

Ma, midőn a politikai intézmények egyike vagy másikának reformálása mind gyakrabban merül fel az egyes államokban, érdekes és aktuális jelentőségű Paul Laffitte-nek, a „Revue politique et littéraire,” e régi jó hírnevű folyóirat állandó munkatársának nem rég megjelent könyve, mely egy parlamenti férfitü leveleinek czíme alatt majdnem mindazokat a kérdéseket tárgyalja, melyek nem csak az elmélet embereit, hanem a gyakorlati politikusokat is napjainkban mind jobban foglalkoztatják. Érdekességét növeli az a körülmény, hogy alig van tudományos mű, mely ezeket a kérdéseket egybefoglalólag venné tárgyalás alá. Teljességre, a kimerítő, rendszeres, tudományos mű elnevezésére azonban a szóban levő munka sem tarthat igényt. Sok helyen csak futólagosan odavetett véleményeket, megjegyzéseket találunk a komoly tudományos tárgyalás helyett.

Egyébiránt a könyv nem is kizárólag a politika reformkérdéseivel foglalkozik. Szól az angol és francia alkotmányok közötti analógiákról és ellentétekről, úgyszintén az amerikai republicáról, a centralizációról, közben bőven foglalkozván Franciaország mai helyzetével s az aktuális politikával. A reformkérdések közül első sorban a referendum-ot veszi tárgyalás alá.

A referendum-mal legutóbb Belgiumban tettek kísérletet. Első tekintetre a referendum intézménye egyszerűsége által veszteget meg bennünket. Ha ugyanis egy törvényt megszavaztak a kamarák, a kormány azt a kérdést intézi a néphez: elfogadjátok ezt törvénynek? Ha igen, akkor a törvény kihirdetetik; ha nem, akkor el van temetve, nem lesz törvénytényé. Svájcban minden olyan törvény, mely az alkotmányt érinti, alá van vetve a referendum-nak; egyéb törvények felett pedig csak akkor ejtetik meg a népszavazás, ha ezt legalább 30,000 svájci polgár kívánja. Azt mondják, hogy a referendum a nép közvetlen törvényhozása, a jövő desideratuma, a demokrácia utolsó szava. De akkor általánossá kellene azt tenni, nem úgy, hogy némely törvényekre

megkivántatik, másokra nem. Ha elfogadjuk az alapelvet, fejtsük is azt ki következetesen s ekkor azt kell mondanunk, hogy a nép összegyűl a közhelyeken például minden három hónapban, hogy véleményt mondjon az ezen negyedév alatt megszavazott törvények felett. Ez következetes, egyszerű dolog, de képtelenség. És aztán van-e szükség erre a referendumra? nincs megadva így is a mód a vélemények nyilvánítására? Meg van adva a választói jog gyakorlása által. Ámde azt mondják, hogy a referendum az általános szavazati jognak közvetlen uralma. Csakhogy éppen az a kérdés, hogy szükség van-e arra, hogy az állami ügyek ily módon közvetlenül intéztessenek. Nem az általános szavazati jognak elutasításáról van itt szó. Ha meg is adjuk a szavazati jogot mindenkinek, meg lehet állapítani azt, hogy mily módon, milyen alakban gyakorolja ezt. Vagyis, ha nem is akarjuk az általános szavazati jog elvét megtámadni, lehet ennek illetékességét vita tárgyává tenni. Mielőtt egy gazdasági, pénzügyi, nevelésügyi vagy katonai természetű törvényt a nagy többség döntése alá bocsátunk, ki kellene mutatni, hogy az kompetens-e mindezen dolgokban. Tehát vagy általános illetékességet kell a nép nagy többségének tulajdonítani minden, bármily természetű dologban (a mit nem lehet tenni), vagy ellenkezőleg az egész intézmény értelem nélküli valami. Azt, hogy a vádlott bűnös-e vagy ártatlan, rábízhatjuk a jury-re, mert ide elégséges a jó és rossz közti különböztető tehetség s a józan értelem. De nem bízunk azt reá, hogy ez a szerződés, az a végrendelet érvényes-e vagy sem. Így van a dolog a referendummal is.

A miatt, hogy a parlamentek lassan dolgoznak, sok időt fecsérelnek el, általános a panasz majdnem mindenütt. Ez egyik fő szülő oka volt ama reformjavaslatnak, mely a parlamentek részleges megújítását célozza. A részleges megújítás intézményének egyik javasolója Franciaországban így nyilatkozik erre vonatkozólag elég találóan: „A parlament első éve az előkészület az életre; a negyedik év az előkészület a halálra.“ Így hát a komoly munkára mindössze két év marad. Megfelelő változtatással ugyanezt majdnem minden parlamentre el lehetne mondani. Ennek az orvossága pedig az, ha időnkint részlegesen megújítjuk a képviselőházat, mert ez esetben az ülésszakok elejét és végét a mai viszonyok közt elfoglaló habozás, eredménytelen időtöltés helyett folytonos munkára lesz képes a parlament. Az egymást követő, egymással szemben egészen idegen képviselőtestületi gyülekezetek helyett birni fogunk egy egységes gyülekezettel, mely minden választásnál változik ugyan némileg képében s átalakul, de azért soha se hal meg egészen s melynek e változások dacára meg lesznek a maga hagyományai, követendő szabályai. E mellett a képviselőháznak egyszerre való megújítása a mandatum idejének elteltével hirteleni, radikális politikai változásoknak lehet szülője, mely megbontja az egyensúlyt; míg ha a parlamentet csak felerészben, vagy egyharmadában, egy negyed részében újít-

juk meg, minden ily megújítás módot képez a közszellem megismerésére s a politika lassankint e közvéleményhez képest módosulhat. Vagyis a részleges megújítás a politikai viszonyok állandóságának záloga. És a részleges megújítás intézményének eszméje nem is valami új dolog. A köztársaság III. évebeli alkotmány által megállapított ezen elvet az 1814. évi charte is magában foglalta. A restauráció első tíz éve alatt a képviselőház egy ötödrészában újított meg évenként és soha se működött a parlament Franciaországban nagyobb szabályossággal, mint épen ebben az időben. Ma is megvan a kerületi tanácsokban, sőt a senatusban is. Miért ne lehetne hát a képviselőházba is behozni? A rendszer ellenségeinek legerősebbnek látszó érve az, hogy ily módon folytonos választási izgalmaknak lenne az ország kitéve, illetőleg az a választási láz, mely most csak minden négy évben van meg, ez úton állandósíthatnék. Ez igaz, de feltehető, hogy az a választási harc, melyet a részleges megújítás vonna maga után, természetsszerűleg kisebb mérvű, sokkal szelídebb lenne a mostaninál. S aztán a fő cél: a parlamentek nyugodt munkájának biztosítása, el lenne érve. És követni lehetne a nép közszellemének legcsekélyebb változásait is, a mire szükség van minden államban, de főleg a demokráciában.

Belgiumban újabban elfogadták a többes szavazat intézményét, elvetvén az általános szavazati jogot. A reform röviden a következő: Minden huszonöt éves belga polgár, ki legalább egy év óta lakik ugyanazon községben, választói joggal bír. Ha nő, vagy özvegy, de gyermekei vannak, újabb szavazattal bír, feltéve, hogy legalább öt franknyi egyenes adót fizet. Ha 2000 frank értékű ingatlan, vagy akár olyan állami járadéknak, akár takarékpénztári betéti könyvek, mely évenként legalább 100 frankot jövedelmez, tulajdonosa, e címen harmadik szavazatra van joga. Ha egyetemi oklevéllel bír, vagy bizonyos hivatalokat tölt be, e címeken újabb szavazattal bír, a tehát már a negyedik lenne. Azonban a törvény e részben korlátozó, azt mondván, hogy három szavazatnál többet senki se gyakorolhat bármily címek alatt követelje is azt. A szavazó igazolványon rajta van, hogy kinek-kinek hány szavazatot lehet ily módon gyakorolni. Már most ha ennek az intézménynek rációját keressük, azt igen egyszerű megtalálni. A közügyről lévén szó, mindenkinek joga van szavát hallatni, de az beszélhet lehangosabban, a ki az anyagi vagy erkölcsi érdekek legnagyobb részét képviseli. Ez ugyan nem egészen demokratikus álláspont, de nem is igen lehet antidemokratikusnak mondani. Husz vagy harmincz év múlva (erre lehet legalább a politikai viszonyok fejlődéséből következtetni) nem lesz állam Nyugat-Európában, melyben az általános szavazati jog ne uralkodna. Uralkodni fog Angliában épúgy, mint Belgiumban. Ezeknek az átalakulás korszakában levő államoknak a többes szavazat intézménye politikai iskola gyanánt tűnik elő.

A közügyek iránti érdektelenség s az ebből származó politikai

hátrányok vetették felszínre azt a nevezetes reformkérdést, hogy kötelezővé tétessék-e a szavazás, avagy hagyassék minden arra jogosult egyén tetszésére bízva, hogy akar-e élni szavazati jogával, vagy sem. A belga képviselőház is, meglehetősen többséggel, elfogadott az alkotmánymódosítás alkalmával egy szakaszt, melynek értelmében a szavazás kötelező, vagyis a kinek van szavazati joga, az köteles is élni ezzel a joggal. Franciaországban ellenkezőleg, bár több ízben javasolva volt, nem sikerült egy ily értelmű törvény megteremtése. A kötelező szavazás intézményére azt lehet mondani: Mi köze ahhoz a közügynek, a közjólétnek, hogy élék-e én szavazati jogommal, vagy nem? hiszen a szavazatomat, akár érvényesítem, akár sem, ez nem határoz. Aztán ez az egyéni szabadság ellen is irányúl, valakit arra kényszeríteni, hogy éljen szavazati jogával. Ez a jog az enyém; hogy akarom-e használni, vagy nem, kirárolag rám tartozik; olyan tulajdonom ez a jog, mint a házam, kertem; úgy rendelkezem vele. Ezért nem kényszeríthetnek arra, hogy gyakoroljam ezt a jogot s nem sújthatnak bírsággal, ha nem gyakoroltam. De mindezeket az ellenvetéseket könnyen meg lehet dönteni. Nem lehet azt mondani, hogy ez az egyéni szabadság korlátozása, mert ugyanígy korlátozása az egyéni szabadságnak más közfunkciók teljesítése is, az esküdtszéki bíráskodásban való részvétele, a gyámság gyakorlása. A szavazati jog nem vonható a magánjogok szempontja alá. Beernaert, a belga miniszterelnök azt mondja: „A szavazati jog nem valami természeti, magán vagy személyes jog; ez olyan funkció, olyan megbízás, melyet a társadalom ad nekünk.“ Tehát az összeség érdekében áll, hogy gyakoroltassék. Stuart Mill is azt mondja: „Szorosan véve ez a kötelesség dolga.“ Furcsa is az, hogy sokszor a többség úgynevezett képviselői nem felelnek meg az összeírt választók felének sem. Franciaországban több, mint két millióra megy a szavazástól tartózkodók száma.

Régebb idő óta vitatott kérdése a politikai tudománynak a kisebbségek képviselőtének kérdése. Csodálatos, hogy olyan államban, mint Franciaország semmi viszhangra nem talált ez eszme, midőn parlamenti javaslat alakjában foglalkoztatta a közvéleményt. Ellenben Svájcban több kanton alkotmányában meg van ez elv állapítva. A tisztán a „többség dönt“ elvére alapított mai választási rendszer mellett csak akkor van jelentősége szavazatomnak, ha a többséghez tartozom; ellenkezőleg szavazójegyem értéktelen papirdarab. A mai rendszer mellett a legigazabb eszmék, legjogosabb érdekek hallgatásra lehetnek kényszerítve. Ezért ha helyes a „többség dönt“ elvének alkalmazása a tanácskozásban, a határozathozatalban, nem helyes az a választásoknál s az igazi képviselő csak az aránylagos képviselő lehet. Az országban uralkodó politikai vélemények megfelelő arányban uralkodjanak a parlamentben is. Stuart Mill, Prévost-Paradol, Louis Blanc mind hívei ez elvnek. Ezekből látható, hogy a szerző a politikai tudomány elég érdekes

kérdéseit fejtegeti; oly kérdéseket, melyeknek a belga alkotmányreform s a Franciaországban utóbbi időkben tett parlamenti javaslatok időszerűséget kölcsönöznek. Kár, hogy mindezen kérdéseket nem igen igyekszik ép az aktuális voltak révén felmerült újabb mozzanatok, pro és contra indokok figyelembevételével kimeríteni. A mi annyival inkább sajnálandó, mert ámbár e kérdések nagy részét a tudomány „a jövő desideratuma” gyanánt jelölte meg, azokkal a politikai irodalom jobára csak felületesen, röpiratszerűleg foglalkozott újabban s nevezetesen oly kimerítő méltatásban, mint a választási rendszer reformjának e szakfolyóirat utóbbi számaiban tárgyalt kérdése, a fentebb érintett tárgyak egy része még egyáltalán nem részesült.

Dr. Balogh Arthur.

Platon és Aristoteles szemelvények

a görögökből fordítva, magyarázatokkal. dr. Péterfy Jenő és dr. Gyomlay Gyula közreműködésével szerkesztette Alexander Bernát.

E munka három kéztől ered: Sokrates védekezése s a Kriton Gyomlaytól, a Gorgias és az Állam, meg a kiadás élére illesztett „Platon a görög filozofiában” Péterfytől, végül Aristoteles és az ő Ethikája Alexandertől. A gymnasium görög-pótló irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok szolgálatára készült. Ez tehát az a szempont, a melyből bemutatásában tekintenünk kell.

A fordítás mind magyarosság, mind érthetőség tekintetében megfelel azon kívánalmaknak, melyek az iskolai könyvekre nézve föl szoktak merülni. És bizonyára készséggel fog az elismeréssel adózni mindenki, a ki a hű s mind a mellett is magyaros és értelmes fordítás nehéz munkájával valaha próbálkozott, ha itt-ott akad is olyan szóra, mely az eredeti fogalom kifejezésére nem eléggé illik, vagy olyan mondatra, melynek szórendje az eredeti gondolat megértését nehezé teszi vagy azt nem elég híven adja vissza.

Ismeretes dolog azonban, hogy iskolai célra készült művek megértése a jó magyarság daczára is lehetetlenné válik, mihelyt ismeretlen fogalmak, idegen szokások és gondolkozásmód nem nyernek bennük kellő fölvilágosításra. Ebből a szempontból is meg kell tehát figyel-nünk a szóban levő munkát és pedig annál is nagyobb követelményekre jogosító álláspontrol, mert a görög-pótló irodalom- és művelődéstörténelem tanítása a miniszteri rendelkezés szerint a magyar irodalom tanárának — tehát nem szakembernek is — juthat ki.

E szempontból tekintve a dolgot úgy találjuk, hogy az Aristoteles Ethikájára vonatkozó jegyzetek nem csak szabatosságuknál, hanem alaposáguknál fogva is kielégíthetnek bennünket. A Gorgias

már mintha csak minden fölvilágosítás nélkül is megfelelné a czélnak, úgy van odavetve. Az Államnak sem jutott ugyan sok belőle, de épen ez a rész az, melyben legkevesebb fogalom szorúl magyarázatra. Az eléje tűzött Bevezetés, meg a főrészeket megelőző áttekintések meglehetősen támogatják a tanulót a dialogus megértésében. Legnagyobb hiányok mutatkoznak a Sokrates védekezése és a Kriton cz. draboknál. De nem csak hiányok. Vannak a jegyzetek közt olyanok, melyeknek jobb lett volna elmaradniok. A főbb fogyatkozások, a melyeknek egy II. kiadásban elő nem szabad fordulniok, a következőkben sorolom el.

A 20. jegyzet (44. l.) e kifejezése: „lyrai természetű“ kétségeket támaszt a tanulóban s esetleg félrevezeti.

A 23. j. ama szavai, hogy Anytos „a fiát a maga mester-ségére szorította s nem engedte, hogy bölcselkedjék,“ nem értetik meg, mi oka volt Anytosnak „nehézeltetni az államférfiakért.“

A 28. j. (46. l.) a többi közt ezt mondja: „két obolosnyi v. legfeljebb egy drachmányi (kb. 27 krajczár) belépti díj állapított meg.“ Az 56. jegyzetből (48. l.) azt következtetem, hogy a 27 krajczárnyi értéket a drachmára kell értenünk. De ha egy drachma 27 krajczár, akkor 5 mina nem „kb. 200 frt,“ mint a 13. j. (45. l.) mondja, hanem csak kb. 135 frt volna. Épen olyan különös az is, hogy a mi a 13. j. szerint még „kb. 200 frt,“ ugyanaz a 40. j. (47. l.) szerint már „kb. 230 frt.“ Már pedig a régi görögöknél 30 frt nem volt oly jelentéktelen összeg, mint manapság. Hunfalvy Pálnak egy az ötvenes évek elejére eső számítása szerint a régi görög világban vagy ötször akkora értéke lehetett a pénznek, mint az ő idejében. Ki bír ezen labyrinthusból fonál nélkül kiigazodni, hacsak nem szakember? Veszi-e magának laikus azt a fáradságot, hogy a zavarosból kitaláljon? Vagy csak gondol-e arra, hogy egy szakember ennyire félre fogja vezetni, ha nem revideálgatja adatait? De folytassuk tovább! A 40. jegyzetben (47. l.) 80 mina kb. 3650 forintnak van véve, holott ha a két sorral főlebb található alapon számítjuk, akkor is 3680 jön ki. Egy sorral alább meg már egy mina „kb. 50 forint“ van becsülve. Legnagyobb eltérés azonban az 56. j. számításában van, a mely szerint 1000 drachma 270 frtot tesz. E számításokban a drachmának a következő körülbelülleges értékeivel találkozunk: 27 kr., 40 kr., 46 kr., 45-625 kr., 50 kr. Ha magyarázó csak egyszer is fáradságot vesz magának, hogy a drachma értékszámával tisztába jőjjön, s egyszer föltűnteti az obolos, drachma és mina viszonyát, megszűnik minden ingadozás. Kevesebb szóval pontosan s alaposan meghatározhatta volna az előforduló görög pénzek értékét. Így azonban a sok össze-vissza adattal nem hogy használt volna, hanem inkább ártott.

A magyar irodalom tanára, meglehet, nem ismeri Homeros Iliasának az 54. lapon idézett helyét. Annál kevésbé találja meg azután a vonatkozást az idézet s Sokratesnek abból vont álmofejtése között. De meg itt a tanulóra való tekintetből is szükség van némi fölvilágosításra. Phthianak csak pár szóval való megjelölése talán közelebről is érthetővé tette volna Kriton csodálkozását az álmon. Ő ugyanis akkor Sokrates megmentésével van elfoglalva s a IV. fejezet végén meg is nevezi Thessaliát, hogy akár oda is menekülhetne; vannak ott jó barátai, a kik Sokratest nagyra becsülik s kezeskednek róla, hogy semmi bántódása sem lesz. — Mintha csak az álmot épen Sokrates szabadulására akarta volna magyarázni.

Socrates eme szavaihoz (53. lap alján): „S mi az? talán megérkezett Delosból a hajó, a melynek megérkeztekor meg kell halnom?“ világos magyarázat kell. Ugyanitt jó alkalom volna megmondani, mik voltak a Delia-k, melyek a Bevezetés 12. pontjában is említvők minden legkisebb megjegyzés nélkül.

A 48. lap 55. jegyzete kétségbe visz arra nézve, hogyan szabadúlhatott volna föl Sokrates, ha 30 szavazattal többet kapott volna. Pedig a görög törvénykezésben megtalálhatjuk annak is a magyarázatát. Szavazatok egyenlő megoszlása esetén ugyanis az előlülő szavazata (mint afféle ψῆφος Ἀθηνᾶς) a vádlott javára esett. — A 12. lap 11. sorában 91 helyébe 80-at kell írni.

A 49. lapról a 65. és 66. sz. jegyzet ilyen alakban bátran elmaradhatott volna. A 68. lap 7. sz. megjegyzése a cél szempontjából véve nagyon lakonikus.

Azt is jelentékeny hibának tartom, ha ugyanazon iskolai könyvben helyesírási eltérések vannak. Már maga az is elég baj, hogy a különböző kézi könyvek más-más helyesírást követnek. Jelen esetben azonban méltányolható mentség lehet abban a körülményben, hogy e könyv 3 ember munkájával készült,*) és hogy sürgős megjelenése az oktatás érdekében égető szükség volt.

—ef.

A valóságosságról

Aesthetikai tanulmány az irodalom és művészetek köréből, írta ifj. Mitrovics Gyula. Budapest, 1893. 8°. 117 lap, ára 80 kr.

Már maga a cím, vagy is inkább a tanulmány köre, a honnan merít Mitrovics, maga elég arra, hogy érdeklődéssel vegyük kezünkbe könyvecskéjét, mint szerény aesthetikai irodalmunk újabb termékét.

*) Ámbár ezt a mentséget gyengíti az a körülmény, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterium pár évvel ezelőtt iskolákban a magyar tud. Akadémia szentesítette helyesírás használatát és tanítását rendelte el.

Mert keserű ugyan, de való igaz írónk vádja (Előszó), hogy a „Magyar közönség előtt a széptani irodalom terén még nagyon sok újat lehet mondani, miket az újdonság lovagjai más irodalomban már rég szeretnének az elavult dolgok közé sorozni.“ A vékony kötetke első része (az egész mű 3 szakaszra oszlik) a szép lényegének vizsgálatával, elemeivel s hatásával foglalkozik általában, önerzetes lélekkel nyúlva bele abba a méhkasba, melyben szilárdabb alapú, tartós meghatározás még ma sem található. A hány fő, annyi vélemény s legtöbbször valamelyik filozofiai iskola okoskodásai: vagy nagyon alanyiak, vagy ingadozók és szétterpedtek. Erkölcsi alapon indul ki szintén, s így elemezget Aristotelestől föl, főként a német filozofusok, szépészek, költők: Baumgarten, Kant, Schelling, Goethe, Schiller, Hegel, Vischer fonalán, hogy innen és amonnan pótolja, javítgassa a hiányokat s meghatározást kíséreljen: „A szép a szellemi tartalomnak eleven és jellemzetes alakban való kifejezése,“ a mi elvégre mind egészében, mind részleteiben elfogadható, bár később a megokolásnál, a zeneművészetnek túlságos kicsinylését, hogy abban éppen nincsen gondolat, csupán hangulat, nem írjuk alá.

A II-ik rész a két egyenlő oldal (eszmei és alaki) közül az eszmei kiemelésével, más szóval az idealisálással foglalkozik. Előbb az általánosság bevezető hangján a nagy természet mindennapi jelenségeiből indul ki, hogy kutatása induktív módszerével a végső pont, az ember benső világára támaszkodva fejtegethesse nézeteit, a lélek aesthetikai hajlamait, törekvéseit s vonhassa meg a határt a való élet s a művészet feladata között. Szerző az ember eszményiesítő, vagy általánosabban művészi hajlamait e 2 fő forrásából veszi a léleknek: a) utánzási hajlamából; b) az utánzás által testet öltött gondolatban való gyönyörködés, s a gondolatnak előállításából. Például az ókori plasztikus művészet két remek alkotására, az otricoli Zeüs-főre s Praxiteles knidosi Venusára hivatkozik, mint az emberi észszel kigondolt s emberi képmásra teremtett valódi férfi és női alak örök mintaképeire. A klasszikus ókor tárgyalása után egy hatalmas ugrással a keresztyén közép-kornál állapodik meg, s rajzolgatja ennek előbb satnya, kiszáradt eszményképeit, majd alkotásainak eredményét, lelkületét, a főbb iskolákat koncepciójukkal és erejükkel, hogy mint domborodik ki lassanként eszményük a minden korok legragyogóbb alakja az istenember, Krisztus alakja körül. Szépen sikerült részlete e ciklusnak az, midőn a byzanci kor borús sötétjében kezdi színezgetni a renaissance derengő hajnalát, az eszme, lélek és idea nemesbülését; csakhogy erejét aztán itt, a korszakos geniek rajzolásánál a mint mutogatja, ép úgy el is aprózza, értekezése tárgyát majdnem feledi s tárgyalása főfonala apró szálakká szakadozik szét. Szerző az aesthetikai fő elv kutatása helyett a művészi iskolák képviselőinek festegetésébe, vagy mondjuk nevéen: a festészet taglalásába bocsátkozik. Értzi, hogy

odahaza van, s nem is vágyik menekülni, pedig magyarázgatása végül a könyvecske keretén egészen kívül eső művészettörténeti kivonattá fajul, s előáll az arány, hogy míg az értekezés e fejezetének 25 lapja közül 18-on át csak kedvencz tárgyáról beszél, a többi másnemű művek ismertetésére elégnek talál 4 oldalt, egy Shakespeare, Göthe, Petőfi, Arany remekeit csak amúgy futólagosan emlegetve.

A III-ik szakaszban az eszményítés főbb elveinek összefoglalása után a materialismusról értekezik, s pár festészeti remek (Sixtus Madonnája) itt már egyenesen a túlságig vitt geometriai bonczolgatása, számításai után az imént említett irány mai főképviselője Zola ellen támad. És küzd a természetű utánzás, a tiszta hűség ellen tudása egész erejével. Itt belemelegszik megint, s stylja, hangulata egészen föllendül, úgy hogy a mű valódi súlypontja, s legmagvasabb gondolatái ide esnek. Szigorú és éles leczkét ad Zolának, kik nem az embert, de az állat embert rajzolják, a sarat és szennyet, úgy a mint van. Hat levelen át korholja őket, e pusztá utánzók seregét, megtámadva alapjukat, filosofiájukat is, melynek elhibázott már a sarkpontja, midőn a művészet kizárólagos elvéül a szolgálai utánzást hirdetik; a kik szerint „a szellemi termékek, a gondolatok ép oly váladékai az agynak, mint az epe a májnak.“ — Végszavában, hol a középútat mutatja ki követésre, megtagadja tőlük még a komolyságot is, mely hosszabb tárgyalásra sem méltó — s a realidealis irány egyedül jogos voltát hangoztatva végez.

Szóval a könyvecske lényegében doktori értekezésnek készült aesthetikai s művészettörténeti kivonat, czélzatában polemikus a manapság elharapódzott materialismus túlzásai ellen; eredményében pedig ha nem mondható is nyereségnek, silány viszonyaink között már csak eszméltető volta mellett is minden bizonynyal hézag pótló, mit a szerző neve elé szúrt „ifj.“ jelző még inkább emel s velünk többet reményltet.

Pap Károly.

XIV. Lajos és a szent-szék.

Louis XIV. et le Saint-Siège. Par Charles Gérin. Paris Librairie Victor Lecoffre 1894.

Gérin Károly több mint két évtizedet fordított a XIV. Lajos korabeli francia egyház történetének és a francia kormánynak a szent-székekkel való érintkezései történetének tanulmányozására. Időközben több ide tartozó dolgozatot tett közzé a *Revue des Questions Historiques* című folyóirat hasábjain. Terve szerint e cikkek egy rendszeres történeti műben olvadtak volna össze, ha az író halála a mű befejezése előtt be nem következett volna. A mi a tervbe vett műből elkészült volt, az most jelent meg két vaskos kötetben. A könyv elején 42 lapon a Mazarin és X. Ince pápa közötti viszony van röviden vázolva, a többi része pedig az 1655—1676. évek között eső történetet adja elő, tehát azon időszakra vonatkozik, mikor VII. Sándor IX. és X. Kelemen

viselték a pápai tiarát. XIV. Lajos nem csak alattvalóival szemben volt kérlelhetlen autocrata, hanem az idegen államok uralkodóival szemben is arrogans volt és követelő. Uralkodni akart Rómában is mint mindenütt s a pápák iránt sem mutatott több kíméletet mint más — nála kisebb hatalmú — uralkodók iránt. Conflictusokra nem egy ízben volt alkalom s tényleg nem egyszer jött éles összeütközésbe XIV. Lajos a pápákkal, nemcsak elvi fontosságú kérdésekben, minők voltak pl. a jansenismus és gallicanismus kérdései, hanem csak saját fölénye elismertetése kedvéért is, mint pl. a római francia követ megsértésének kérdésében, mi a pápa teljes megaláztatásával oldatott meg. XIV. Lajos azon törekvései is több ízben kellemetlenségnek volt forrása, hogy a pápai udvarnál a francia befolyás visszaszorítsa a spanyolt. Az ezen ügyek elintézésére vonatkozó diplomatai érintkezések, valamint más, ezen korszak történetére vonatkozóak is kellő részletességgel vannak előadva a Gérin könyvében, bőséges idézetekkel is illusztrálva. A könyv hátrányos oldalálul kell kiemelnünk az író álláspontjának egyoldalúságát. Jóllehet francia író, mégis inkább Róma szempontjából ítéli meg a dolgokat, holott kétségtelen, hogy jobban eltalálta volna ítéletében az igazságot, ha a két fél között pártatlan álláspontot bírt volna elfoglalni.

G—y.

Sorel történeti tanulmányai.

Lectures historiques. Par Albert Sorel. Paris. Librairie Plon. 1894.

Egy kicsiny, nem egészen 300 lapra terjedő füzetről akarunk megemlékezni, melyben 13 kisebb-nagyobb terjedelmű történeti tárgyú cikket találtunk. E cikkeket Sorel Albert különböző időben írta és egyenként közre is bocsátotta, most pedig összegyűjtve egy kötetben könnyebben hozzáférhetőkké tette. Leginkább könyvismertetések, bírálatok, melyeknek értékét az adja meg, hogy a tárgyalat dolgokról a nagynevű író nézeteit, felfogását is visszatükrözik. A tizenhárom cikk közül kettő a tizenhetedik század történetére vonatkozik, a többi pedig a legújabb koréra, főleg a francia forradalomra. Az első cikkben De Frotté Lajosról van szó, ki Sorel szerint a francia emigránsok közt egyike volt a legbátrabbaknak, legerencsétlenebbeknek és legrokonszenvesebbeknek, a ki a köztársaságiak hatalmába kerülvén, 1800. február 18-án Bonaparte consul parancsára kivégeztetett. A másodikban ismét egy emigránsnak — Rochechourtnak — viszontagságos sorsa van vázolva. Segur, Marbot, Magdonald és Clermont-Tonnere emlékiratainknak rövid méltatása után a vincennesi dráma szerencsétlen hősének — Enghien hercegnek — szentel rokonszenves szavakat. A Talleyrand emlékiratairól constatálja, hogy igen sokáig vártak magukra s megjelenésök nagy csalódást idézett elő, mert oly későre adták közre ez emlékiratokat, a mikor már az azokat megelőző másnemű publicatiók következtében semmi újat sem tartalmazhattak s ekként a megjelené-

sökhöz fűzött nagy várakozás nem lett kielégítést. A további czikkeben szó van d'Antraignes grófról, ki a forradalom idején az emigráns francziák közt főleg intrikái által vonta magára a figyelmet; az I. Napoleon és Sándor orosz czár közti szövetségről és konfliktusról, miket Vandal Albert könyve alapján ismertet; a nantesi edictum visszavételéről, minek gyászos következményei beláthatlanok voltak s a miért főleg a jezsuitákat terheli a felelősség; a híres Meaux-i püspökről Bossuet-ről, mint a protestántizmus historicusáról, és végre, hogy a Franciaországban most uralkodó divatos áramlatnak is elég legyen téve, az utolsó cikkben Tolstoi orosz regényírót, egy pár műve alapján mint historicust mutatja be.

G—y.

Különfélék.

Római bányászok sirmezeje Zalatna közelében, a korábbi és botesti hegyoldalon.

Hazánk keleti részében s nevezetesen az u. n. erdélyi Érczhegységben, valamint a temes-dunaközi hegység keleti lejtőin Bogsántól le Uj-Moldováig több helyen találkoznak a rómaiak bányászati tevékenységének nyomaival. A közhiedelem általában minden vésővel hajtott miveletet a rómaiaktól származtat, pedig mint több évi tűzetes helyszíni vizsgálataim és összehasonlító kutatásaim közben alkalmam vala meggyőződni, ez az elhamarkodott ítélet sok esetben egészen újabb, és pedig a XVII. század derekáig levezethető miveleteket rómaiá minősít. Ennek daczára kétségbenvonhatatlan igazságként áll előttem is, hogy a római birodalom intézői, Dacia különféle ásványkincseit rövid uralmuk daczára szorgalmasan kihasználták s a részletes kutatások feladata leendő megvonni rendre-rendre a határt: meddig juthattak az imperium emberei s hol veszi kezdetét utódaik bányászati munkássága? Addig is kiváló érdekekkel bírhat a hazai mult minden barátjára nézve egy Zalatna és Abrudbánya, illetőleg Bucsum közt éppen a vízválasztóútl szolgáló Érczhegység vonalán felfedezett római temető rövid ismertetése. Tudomásom szerint közvetlen a daciai bányászat színhelyén csupán Zalatna és *Verespatak* szolgáltattott még siremlékeket a tudományak; de a mennyiben azokban a megállapodott község lakossága helyezé örök nyugalomra halottaikat, annyiban a szóban forgó temető érdekesebb, mert ez a leletekből ítélve a voltaképi bányaközségtől 5 órányi távra elfoglalt munkásnépség számára vala berendezve.

A sirmezőről részletes monographiát (A korábbi kettős sirmezeje Zalatna közelében. 43. rajz 49. lap) irtam, melyet az Akademia adott ki, itt azonban ásatáim néhány általános adatát óhajtom e rövid közleményben összefoglalni.

A sirmezőről szóló első kiadást *Lukács Béla* kereskedelmi miniszter úrnak köszönhetjük, ki ott, mint zalatnai birtokos még 1878. nyarán ásatni kezdett. Első ásatása a Botesiu nevű hegyhátat érinté; de már ez alkalommal tudomására esett, hogy a szomszéd Korábia (Hollókő) szirt alatt szerencsevadász kincskeresők hasonló lelethez jutottak. 1879. nyarán tapasztalatilag meggyőződött értesülése alaposágáról, mert több halmot felásatva, azokban szén- és csonttrétegre akadt s több ép korsóféle mellett egy FAOR bélyeggel díszített mécses, néhány vasszeg, római érem, egy mell-ék, két fülbevaló töredékei, s mindezek betetőzéseül egy fémtükör jutottak birtokába. Minderről az *Archaeologiai Értesítő* 1879. évfolyamának két cikkében figyelmeztette és tájékoztatta az érdeklődőket.

E szerencsés felfedezés dr. *Torma Károly* kitűnő tudósunk figyelmét se kerülte el, ki «*Adalékok Dacia föld- és helyiratához*»*) czímű nagybecsű értekezésében «*Római bányászhelységek Zalatanánál*» nevű fejezettel tüzetesen méltatja Lukács Béla ásatásának jelentőségét s a Verespatakról ismertté vált római viaszos táblákon megörökített nyolcz bányászhelység közül kettőnek fekvéséhez hajlandó a közlött sirmezők környékét elfogadni.

Engem, ki akkoriban már az Érc-hegység déli ágazataiban az őskor bányaemlékeinek nyomozásához kezdettem volt, szintén nem hagytak illetetlenül az itt érintett felfedezések s mindjárt 1881. nyarán alkalmat vettem távol lakhelyem daczára a helyi viszonyok közelebbi megtekintésére. Megfelelő anyagi eszköz hiányában akkor alig terjeszkedhettem pár próbaásatásnál többre s csak 1885. nyarán jutottam abba a helyzetbe, hogy rendszeresebb munkálathoz kezdhettem. Csak-hogy e közben a Lukács Béla ismételt ásatásait paraszt észszel kincskeresésre magyarázó bányászok vállalkozási kedve is annyira fokozódott, hogy a nagyobb sirdombok alig maradának megbolygatatlanul, bár a sirok tartalma éppen nem vala alkalmas várakozásuk kielégítésére. 1885. áprilisében végre a vulkoi és botesi bányavállalatokat egy francia társulat vevé kezelésbe, s a civilizált világ szórakozásaitól megfosztott társulati tisztviselők is itt üzék el néhány vasárnapi szünetjök unalmát, ásatási eredményüket utóbb lekötelező szívélyességgel tanulmányozásom alá bocsátva.

Ilyen előzmények után szálltam ki én 1885. júliusában a helyszínére s miután arról győződtem meg, hogy a sirmezők több évre terjedő rendszeres munkáját az én beavatkozásom által még vérmesebb reményre hangolt bányász munkások megakadályozhatatlan versenye és kontárkodása felettébb megzavarja, mondhatni lehetetleníti, arra határozám el magam, hogy az épebb és nagyobb sirdombokat különböző sorokból kiválogatva, a míg azokat netán megsemmisítenék, egy teljes

*) *Archaeologiai Értesítő* XIV. köt. 1880. 101—117. lap.

átnézetet szerzek a sirok belső minőségéről. Kívül a sirdombok rendszeren lelapútlak, sőt behorpadtak s e süppedés éppen a fekágy fölé esvén, abból némi biztossággal képesek vagyunk a sir érintetlen voltára, vagy kiraboltságára következtetni. Mert utóbbi körülmény is fenforog s úgy látszik nemcsak napjainkban kelték fel e sirok a föld népének kíváncsiságát, hanem régi időkben is oly kérdőjelek gyanánt ötlöttek az itt eljáró munkások elébe, melyeknek megfejtésére időnkint némelyek indítatva érezték magukat. Az ilyen kísérleteket rájuk nézve aligha tekintették jutalmazónak s a hazai archeológiára nézve még szerencse, hogy a hallstadti sirok gazdag leletei s a dr. Lipp Vilmos által Keszthely körül felfedezett terjedelmes sírmezők aranyékszerei itt nem fordultak elé, különben aligha jut módunkban azok tanulmányozása és leírása. Több sírhalomnál terméskövekből összeillesztett kőkerítés nyomát találtam, bár az eredetileg lazán lerakott kövek utóbb meg lettek háborítva. Négyyszögre faragott kvarczos homokkőköcskát is találtam ép azon kőzetből, mely a Korabiától délre, valamint keletre a *Nyegrilászán* szálban látható, Lukács Béla*) első jelentése szintén megemlékezik egy nagyobb s követ körülrakott sírről.

A Korábia (Hollókő) nevű s ős idők óta bányászat tárgyát képező trachytkuptól nyugatra és délre két sírmezőt különböztethetünk meg. Amarra a határkeresztről Botesiunak nevezett hegyhátnak délre néző lankáján; emerre a Szlevesoja nevű hegyi legelőn sorakoznak az apró sírhalmok.

A sirok mélysége Botesen a magassági helyzethez képest változik s míg a köves sziklaomladványos gerincz közelében 1·2 méter mélységet találtam: alább 1·6 m. és 1·8 m. kelle leásnunk. A *Korabia* alatt a *Podure* szélénél alig 0·9—1 m. mélyen nyugosznak a hanvak, minthogy e sziklatörmelékben mélyre haladni nem vala könnyű feladat s úgyszólván a hulla fekágyát igyekeztek kikaparni csupán. Lefelé a mélység mindig növekedett.

A sirok csupán a föléjük domboruló gypégygyal érik el az itt említett méreteket s annak idején az eredeti mélység alig vala jelentékeny. A mint a hulla nagyságának megfelelő 0·5—1 m. mély gödörrel elkészültek, úgy látszik azt homokos agyaggal kitapasztották, megdöngölték. A hullát arczzal a feltámadás, a tulvilági élet symboluma: a felkelő nap felé, tehát keletnek helyezték s a lábak a sírgödör keleti zárfalához támaszkodtak. Apróbb gyermeksírt nem sikerült idáig találnom s ilyeneket Lukács Béla se említ. Ennélfogva az általam felnyitott fekágyak hossza, szélessége édes-keveset különbözik egymástól s amaz átlag 1·6 m.; emez rendszeren 0·6 m.

A beföldelés mindig a legutóbb kiásott agyagos földdel vevén kezdetét, közvetlenül a hulla fölött ezt találjuk. A feldomboruló hantot

*) Arch. Ért. 1879. évf. 16. lap.

kődarabokkal vegyülő föld képezi, vagyis ezt onnan kaparthatták együvé. Ennek felásása éppen azért lassú és fárasztó munka, mert a járás-kelés következtében erősen leverődött s a külső növényzet, nevezetesen az *Erica* és áfonyatelek is késleltetik itt a munkát. Az alsóbb agyagos réteg vízátthatlanságánál fogva helyenkint felettébb nedves s a belehelyezett cserépnműeket annyira ellágyítja, hogy azok olykor kezünk érintésére is szétesnek s szárítóba helyeztetve a rájuk boruló fűszálak is benyomatokat okoznak rajtuk. Még károsabban hatott a talaj ilyneműsége a fémtárgyakra, melyek közül ép azért igen kevés jutott birtokunkba s e kevésnek megtartottsága is a Lukács Béla tulajdonában levő egyetlen tükör kivételével gyarlónak mondható, bár ez utóbbi körülmény előidézésében az uralkodó temetkezési módnak (égetés) is sok részt tulajdoníthatunk.

A sírok általában kevés emléktárgyat tartalmazának s ez a körülmény is a mellet bizonyít, hogy az ide temetettek családtagjainál alig vala nélkülözhető tárgy. Egy-egy olajos korsó, bányászmeccses, néha egy kis tál-csésze féle, nagy ritkán üvegemű, párszor fabulárészlet, doboztöredék s három vasstylus képezé néhány vasszeggel a leleteket. Lukács Béla éremdarabokon kívül elég szerencsés vala egy fémtükörhöz jutni.

A lámpák közül a bélyegesek figyelemreméltóbbak. Az ily módon napfényre jutott bélyegesek következők: 1. FAOR. 2. FESTI. 3. OPTATI. 4. IANVAR. Egy lámpa talpán karczolatos jelt is találtam.

Már a stylus jelenlétéből észrevehetjük, hogy a szegény munkások sorában értelmesebb s hihetőleg a műszaki vezetésre alkalmazott egyének, sőt a fabulákból, tükörből ítélve ezekhez tartozó nők is temetkezének. Ilyen kiválóbb személyek sírját külön emlékekkel díszítették fel s ásatásom rendén két szépen kifaragott női mellképet és egy szintén gondos munkára valló sírfelíratot gyűjtöttem össze. A felíratos emlék ismét női személyre vonatkozik s a töredezés formája mutatja, hogy annak mellképe az írásos sorok felett lehetett. A név görögös eredetre vall, minthogy már Traján a mai Epirusóól tömegesen áttelepíté a pirusta bányasírokat Daciába.

A felírat szövege ez:

D

P Y R K

P H I M A

Mellőzve az éremleleteket, bányászati vonatkozásokat, kísértünk meg pár vonásban az itt nyugvók műveltségi állapotának vázlatát.

Mindenekelőtt arról kell meggyőződnünk, hogy állandó községi jelleggel az idevaló telep nem birhatott. Semmi rendszeres épületsor nem mutatható ki s a castrumnak nézett földtöltést vízmedenczének kell minősítenem. A felügyelő személyzet és katonai kirendeltség csak valamivel nyerhetett a munkáshadéinál szilárdabb lakóhelyet, különben

sokkal több téglá és cserépmaradvánnyal találkozánk. Akkor is, mint napjainkban a hivatali festület a távol Zalatnán (Ampelum) találta otthonát s ide csupán a szolgálat idején látogatott ki.

Iparosok, kereskedők szintén nem köthették ide magukat; sőt a vallási szenthelyek se kapták a szokott tartós alakot. A temetkezés módjából egyenként kedélyvilágukat is megítélhetjük. A halott arcának keletre irányítása a siron túli élet és a feltámadás hitéről tanúskodik. Ezért helyezék be a lámpákat s szerelék fel a női sirokat a legszükségesebb toiletté kellékekkel. Amuletteket ugyan nem mutathatnak fel; de ilyenekre a gyakorlatban állott erős tűzvégetés után bajos is számítani. Az elégetés egyébként babonás hiedelemre vezethető vissza s hogy a halottak iránti kegyelet mily nagy mértékben ki lehetett fejlődve, azt nemcsak az itt-ott jelentkező emléktárgyak jelenlétéből, de a sirok gondos és méreletszerű elkészítéséből s főleg a külső megjelölésből (sirdomb, kőrakás, sírfelirat és egyéb emlék) is következtethetjük. E faragványos emlékeket távol Gyulafehérvártól éjszakra Magyar-Igen mellől szállíták fel ide, úgy hogy már e körülmény is arra felé vezető rendes közlekedési út mellett bizonyít.

A magasabb hegyi regioba eső bányatelep és temetője minden hihetőség szerint a Zalatna helyén állott Ampelum tartozékait képezheté, honnan számos felírás őrzé meg a bányászat emlékét. Napjainkban a zalatnai néven ismeretes bányászat nagy részben szintén a Korábia hegy körül foly, melynek éjszaki oldalán a Péter Pál nevű nagyobb társulat foglal helyet s mely hegyben számos kisebb vállalkozó próbál még szerencsét. E bányák sok helyen érintik a római vájatokat. A Korábiától nyugotra a Botesiu hegynyúlványon Anna Jakab bánya egészen újabb keletű s csak 1801-től van művelés alatt. Az itt említésbe hozott római bányászok tehát a Korábiát aknázták.

Téglás Gábor.

Egy XVII-ik századbéli számloló könyv.

Egy XVII-ik századbéli számvető könyvecskéről akarok szólni. A kis 32-ed rétfű könyvecske Lócsén, Brewernél nyomódott 1696-ban. Szabó Károly nem említi a „Régi magyar könyvtár“-ban. A könyvecske nyelvtörténeti adatai, mindössze sem sok, nincsenek meg a Ny Szót.-ban sem, a miből bátran következtethetni hogy e művecskét a tudós szerkesztők nem ismerték. Külömben azt hiszem, hogy e könyvecske eddig teljesen ismeretlen, még pedig nem más, mint az 1614-ben kiadott Practica arithmetica ismeretlen kiadása.

A kezemben levő példánynak hiányzik a cím lapja, de szerencsére a könyvhöz függelékképpen egy másik könyvecske is van csatolva, a melynek címlapja ez: „Számvető-Tabla, Melly szerint az fel-emelt 18 Graiczárosok 17 Graiczára redukáltattanak, ött darabot egy Vetésre számlálván. Es Az IV.

Graiczárusok 7. Graiczára. Ött darab egy Vetésre computáltván. Német Forintra és Graiczárookra vetvén, Lötzen. Brewer Samuel által 1696. Esztend.“

Ez a címlap az előző könyvecskének véglapjával egy íven van nyomtatva, s így ki van zárva az a lehetőség is, hogy az utóbbi rész az előzőhöz később csatoltatott volna. Külömben semmi ok sem szól az ellen, hogy e két könyvecske ne egyszerre nyomódott volna. A nyomás jelleme s a papiros mindkét könyvnél egy és ugyanaz.

Maga a könyv számvető, s nagyobb része csupa számmal van teleírva. Szöveggözlés csakis az első 9 oldalon van. Ennek a kilencz oldalnak a nyelvtörténeti adatait mutatom be.

Az előszó, mert hisz ez az a kilencz oldalnyi szöveg közlés, szól e művecske: „E' Számvető Könyvnek Hasznáról.“ Itt példák közöl a szerző arra nézve, mikép kell a könyvet használni, mennyit kell összesen fizetni, ha az ember ennyi meg ennyi darabot ennyin vagy annyin vesz. Miután pedig hat példában szóval megmutatta, mikép kell a könyvet használni, előadja „A' mértékeknek közönséges Resolutiojá“-t, „Arany és Ezüst mértéki“-t, „Az Marháknak közönséges Resolutiojá“-t, „Mindenféle Arany és Ezüst Pénznek Resolutiojá“-t, „Az Német Országi Pénznek Resolutiojá“-t, „Az Alsó Magyar Országi-, Az Felső Magyar Országi Pénz-t“ s végül szól „Az Interessrül.“

Van ebben a szöveggözlésben olyan adat, a mi a Ny.-Szót.-ban nincs meg, pl. a föl-pénz, de általában e példák csak növelik a Ny.-Szót. eddigi példáit. Megemlítésre méltó a harmadik személyű birtokos rag ebben: rendiben: rendjében, s a többes első ebben: mértéki: mértékei. Figyelemre méltó a veszek ige majdnem állandó vészek alakja, ép így vészen, léssen, tésszed és tész, téssen. A könyvecske szerint venni vagy eladni nem lehet valamennyiért, csak valamin, valamennyin.

1. Bokor: pár. „Ha vészek edgy bokor ökröt, flor. 36. den. 40. mennyi summan vehetek 20 bokrot?“ A Ny.-Szót.-ban e szó ebben a jelentésben meg van.

2. Föl-pénz: A Ny.-Szót. kétféle jelentését ismeri: 1) usura, zins; 2) arrha, angeld. A mi példáinkban e szó jelenti azt az összeget, a mi a forinton felül van. Pl. szó van 36 forint 40 denariusról. Erről a könyv azt mondja: „Számld-meg először a forintokat, azt meg-tudván, azután a föl-pénzt-is.“ „Immár keresd-meg a föl-pénzt-is.“ Föl-pénz e példákban jelenti azt a számot, a mi a forintok felett, mint egész felett van, mintha ma azt mondanók: 5 frt 60 kr., s itt a 60 kr. a föl-pénz.

3. a' holott: a hol. „Ellenében való számot a' holott 20.

találsz...“ „És tekints-meg ott a' 2050. ellenében való számot, a' holott látsz 82...“

4. marha: ár, summa, összeg. „A levél száma jedzi a marhát, mellyet vöttél.“ „Ha valami bizonyos számú marhát vagy pénzt akarsz elosztani.“ „Akarnal egyéb el-osztandó marhána k számát...“

5. megvet: kiszámít, kiszámol. „Es e' szerint egyéb példákat is könnyen megvethetsz.“

6. mindjárást: statim, mindjárt. „Fordítsad azért mindjárást az 50-dik levelet.“

7. nyereség: összeg, ár. Ennyi az eladott selyemnek a' nyeresége.

8. renddel: sorban. „Számldad renddel alá.“

9. század: oldal, levél (könyvoldal). Ez a jelentése a szónak legvilágosabban van meg e helyen: „Menny a' tizenhetedik században, s olvasd azon levélnek, a vagy századnak első rendiben alá.“ „Menny a' huszadik században.“ „Ha pedig a megnevezett és felkerezett században fel nem találsz.“ „Felnem találhattad a' megnevezett században.“

10. vétel: emptio, vevés nom. actionis, „Nagy haszna vagyon... Adásban tudniillik és vételben.“ Épilyen a Ny.-Szót hitel: hives-e is. A mi példánk külömben csak növeli a Ny.-Szót. példait.

A pénz nemek és sulyok osztályozását szóról-szóra közlöm a könyvecskéből:

A mértékeknek közönséges resolútiója.

1. bétsi mása tészén	100 fontot.
1. lipsiai	110 „
1. baraszlai	132 „
1. krakai	132 „
1. felső-magyar-oroszági	120 „
1. kő tészén	20 „
1. font 32 latot, avagy 2 girát.	
1. gira 16 lat. 1 lat. 3 nehézék (sic!)	
1. nehézék 3 scrupulust.	
1. scrupulus 20 gran.	

Arany és ezüst mértéki.

1. mása tészén 100 font, avagy 200 girát.
2. gira 1 font, avagy 48 karatot.
- 1 gira 16 latot, avagy 8 unciát.
- 1 unzia 2 lat., avagy 3 karatot.
- 1 karat 4 grant, avagy 12 grent.
- 1 gran 3 grent.
- 1 unzia arany 6 aranyat.
- 1 font arany 72 aranyat.

Patikáriusok mértéki.

- 1 font 12 unciát.
 1 uncia 8 drachmat.
 1 drachma 3 scrupulust.
 1 scrupulus 20 grant.
 1 uncia tézsen 2 latot.
 1 font 24 latot, a' patekarius mértéke szerint.

Az marháknak közönséges resolútiója.

1 sok tart	60 darabot
1 mandel	15.
1 duczet	12.
1 czimmer	40.
1 stiga	20.
1 kötés bőr	10.
1 bál papyros	10 kötést.
1 kötés	20 konczot
1 koncz	25 arkust
1 tonna hering	1000
1 darab töke hal	180
1 számlapos halatska, avagy plateisz.	110.

Mindenféle arany és ezüst pénznek resolútiója.

- 1 tonna arany tézsen 100 000 tallért.
 1 millio arany tézsen 10 tonna aranyat.
 1 gira latú arany 92 tallért.
 3 mark lübisch 1 tallért.
 1 angliai és hollandiai font 1 tallért.
 1 mark lübisch 2 mark daniai, avagy egy lengyel forintot.
 1 franczai pistol 4-fél tallért.

Az Német Országú pénznek resolútiója.

- 1 tallér 36 garast tézsen, avagy 20 graiczárt. Item: Más-fél frtot.
 1 garas 3 graiczár.
 1 graiczár 4 pénzt.

Az lengyel országú pénz.

- 1 forint tézsen 30 garast.
 1 garass 3 selinget.
 1 tallér 3 forintot.
 1 dutka 3 garast.
 1 Poltura*) más-fél garast, avagy 6 pénzt.

*) Poltura a szövegben négyszer potura-nak van írva. Olv. pótúra.

Az Alsó-Magyar-Országi pénz.

- 1 forint 100 körmecki pénzt. vagy 20 császár garast.
 1 tallér más-fél forintot.
 1 császár garass 5 pénzt.
 1 pénz 2 batkát.
 1 batka 2 fillért.
 1 Felső-Magyar-Országi forint 80 körmecki pénzt.

Az Felső-Magyar-Országi pénz.

- 1 tallár (sic!) 60 polt. . . . . 180 pénz.
 1 forint . . . . . 100 pénz.
 1 poltura . . . . . 3 pénz.

Az Interessrül.

100 tallérnak két esztendeig való jövedelme 6 tallér.

500-nak 30 fillér. 1000-nek 60 tallér.

Egy tonna aranynek 6000 tal. 1000 tallér 16 esztendőben és 8 hónapban hoz más 100 tallért, melyet hívnak alterum tantumnak. Ezután superinteresse.

Az ide kiirt pénznemek és mértékek jegyzéke az eredetivel szóról-szóra megegyezik, s a milyenek a batka, bál papiros stb., szinte növelik a Ny.-Szót. példáit.

Melich János.

— **A kolozsvári m. k. F. J. t. egyetem könyvtárának szak-czímjegyzékéből** megjelent az I. kötet, mely a bölcséleti szak-körbe tartozó művek czímeit tartalmazza és pedig 6625 művét 13,249 kötetben és 27 térképét 428 darabban, XVIII. és 428. lapon. A könyvek XV. szakcsoportba vannak osztva s azokon belül a szerzők neve vagy főczímzavaik szerint betűrendben vannak elősorolva, könyvészeti körülírással és jelző számokkal ellátva s a kötet végén a használatot megkönnyítő név- és tárgymutató van. A kötet elé Ferenczi Zoltán dr. igazgató előszót írt, melyben érdekesen tünteti fel a könyvtár fejlődésének történetét. A könyvtár magva a régi jogakadémiai könyvtárból áll, a mely azonban az egyetem alakulásakor mindössze 1639 kötetre terjedt. Lényegesebb volt ennél a Benigni-féle könyvtárnak Kolozsvárra került tekintélyes része 6339 kötetben és füzetben. Ezekhez járult az orvos-sebészeti tanintézet könyvtára és a volt kir. fő kormánybiztosi könyvgyűjtemény. Az összes 8600 kötetnél többre nem igen tehető. A könyvtár azóta leginkább az évi dotatióból és ajándékozásokból gyarapodott, a melyekhez újabban a n.-szebeni jogakadémia könyvtára járult. Az egyetemi könyvtár köteteinek száma jelenleg mintegy 32,916. Egyesítve van ezzel az Erdélyi Múzeum-Egylet sokkal nagyobb könyvtára, melylyel együtt a két könyvtár meghaladja a 100,000 kötetet.

A könyvtár szak-czímjegyzékéből már 1892-ben is megjelent egy kötet, a II-ik, mely a jogi szakkörbe tartozó műveket tartalmazza, 4408 művet 9183 kötetben. A következő kötetek is munkába vannak véve s megjelenésük csak idő kérdése. Az eddig megjelent szakczímterek b. e. Szabó Károly igazgató, dr. Lindner Gusztáv egyetemi tanár, Zilahi Kiss Béla volt és dr. Gyalui Farkas jelenlegi könyvtártszint munkái alapján készültek, melyek a könyvtár használhatóságát minden esetre nagyon megkönnyítik.

— **A besztercei levéltár okleveleinek jegyzéke** (Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive) II. részét adta ki ez évben dr. Berger Albert tanár, levéltárnok. Az I. rész, mely 1203-tól 1490-ig öleli fel a levéltár anyagát, tavaly jelent meg (túzetesen ismertettük); a II. 1491-től 1516-ig terjed s 355–625 számig terjedő oklevelek rövid kivonatát tartalmazza, német nyelven. A besztercei levéltár gazdagsága első sorban a város, s az erdélyi századok, másodszorban az egész Erdély történetére is általánosságban eléggé ismeretes, de tulajdonképi közkinccsésé csak most fog válhatni, miután dr. Berger e kitűnően szakképzett ügybuzgó levéltárnok a levéltár anyagát rendbe szedte, az okleveleket kivonatosolja, azokat kiadja a történetírók és kutatók eléggé megbecsülhetetlen hasznára.

— **Tóth Edéről** folyóiratunk munkatársa, szakosztályunk tagja Pap Károly egy élénken és melegséggel írt munkát adott ki, mely híven jellemzi Tóth Edét, a gyermeket, a deákot, a kereskedő-segédet, a vándorszínészt s végre a „Falurossza“ íróját. Részvétellel kísérik Tóth Edét pályafutásában, szinte érezzük a szenvedéseket, melyeken keresztül ment. Pap Károlyt méltó elismerés illeti munkájáért. Adatait sem másodkézből, hanem a költő nejétől, barátaitól, rokonaitól kapta s felhasználta az eddig Tóth Edéről megjelent életrajzokat, apróságokat. A füzethez Tóth Ede arcképe is mellékelve van. Kiállítása Gombos és Sztupjár nyomdáját dícséri. Ára ismeretlen.

Folyóiratok.

— *A Budapesti Szemle*, a M. Tud. Akadémiának Gynlai Pál által kitűnően szerkesztett folyóirata jul. füzetében nagyérdekű ismertetést olvasunk *A szlavonai magyarokról* (történetük, néprajzuk, nyelvjárásukról) Balassa Józseftől. — *Szabó Jenő* Baross Gábor rendszere és művei felett mond kegyetlen bírálatot, melyet az aug. füzetben Tisza István kellő értékére szállit alá. — *Hasdeu B.* Stratum és substratum, a Balkán félsziget geneológiája cz. műve következik azután *Román Sándor* magyar fordításában, a melyről a híres román sovínista tudós collegái magok is azt tartják, hogy azt a román nemzeti hiúságnak tetszelgés okáért, nem tudományos meggyőződésből írta. Hogy a történeti igazsággal keveset törődik s azzal sokszor homlokegyenest összeütközik, kimutatta *Marczali H.* „néhány történeti észrevétel Hasdeu tanulmányára“

cz., amazt nyomban követő megjegyzéseiben. — A *Bp. Szemle* aug. füzetében még *Fiók* Károly munkáját olvassuk „Müller Miksa és a Rigvéda“ (a hinduk legrégebbi szentkönyve) czímen műfordítás mutatványokkal. — *Brassai* Sámuel tudósaink e jeles nestora „A nép legfelsőbbisége“ czímen mutatja be Constant B. francia írótól a parlamentarismus védelmét. — *Ferdinándy* Géza „A magyar nyelv szerepéről a mult idők országgyűlésein“ elmélkedik, védelmezvén őseit, ket ama vád ellen, mintha nemzeti nyelvünk az államéletben számúzte lett volna. — *Imre* Sándor Petőfi Sándor és némely külföldi költők költszetét hasonlítja össze. Regény közlés, költemények Gyulaitól, Vargha Gyulától, és Értesítő egészítik ki e gazdag tartalmú füzeteket.

— Az „*Erdély*“ az E. K. E. értesítője, dr. *Gyalui* Farkas szerkesztésében a nyár folyamán is minden hónapban megjelent. A 6-dik szám *Bedő* Albert arczképét és életrajzát közli s legnagyobbbrészt *Toroczokról* szól a tordatoroczka kirándulás alkalmából, *Harmath* Lujza, *Thoroczka* Lajos (Lakodalom Toroczkon), *Fellegi* Ottóné tollából. Szilvássy János Borszékot ismerteti. — A 7. szám b. e. *Felméri* Lajosnak arczképét és életrajzát közli s azután *Márki* S. irányeszméit Erdély helyneveiről, *Kuun* Géza gróf „Monda és történet“ czímen elmondja a hunyadmegyei dedácsi birtoknak az aranyvári Kapu családra átszármazását a monda- és a történet szerint. Azután *Felméri* Lajos munkáiból „A székely nép természeté“-ről írt szép néprajzi vázlat olvasható. *Véber* Antal A hegyekről, *Németh* Gyula dr. a Meszesi kapuról ír. — A 8. számot *Hankó* Vilmos cikke nyitja meg arról, hogy „Milyen ásványvizet igyunk?“ *Zareczky* Pál a „Maria-Máre“ völgyi vízfogót és környékét írja le a Nagy-Szamos egyik mellékvölgyében. Ezután *Györke* Lajosnak egy szép cikke következik a fogarasi havasokról, Erdély legszebb hegyeiről. „A Vlegyászára és Biharfüredre“ cz. cikk érdekes leírását adja az EKE kolozsmegyei osztálya egyik sikerült nyári kirándulásának. Végül Nagy Lajos zászlóaljgyakorlatokról ír a Montschelen (Hold-szirten). Hivatalos közlemények töltik ki a füzetek többi keretét.

— A „*Századok*“ jun. füzetében *Vécsey* Tamás ismerteti „Verbőczyt görögül“, a mely az Athosz-hegyi kolostorban őriztetik. *Kropf* Lajos az 1396-ki nikápolyi csata színhelyéről írva a Duna melletti Nagy-Nikápoly mellett érvel a szerb Nikjup falu ellen. Dr. *Komáromy* András Nyalábvár és uradalomról ír Ugocsavármegyében, mely a XII-ik század végétől 1671-ig állott fenn, a Perényiek birtoka volt. *Berzeviczy* Edmund „A Tarkóiekek hatalmi törekvései Sárosban a XIV—XVI. sz. folyamán“, cz. jeles értekezéséből a II. közleményt adja. Történeti irodalom következik. — A szeptemberi füzetet *Mátyás* Flórián nyitja meg „diplomatikai vitakozások“ cz. cikkével, melyben Kálmán király némely oklevelének értelmezése felett vitázik Fejérpatakyval. *Gr. Wilczek* Ede II. Endre király kereszties hadjáratáról kezd közleményt. — *Márki* Sándor a Hóra-lázadás magyarországi részét közli mutatványul Aradvármegye története II. kötetéből, a mely épen most van sajtó alatt. A történeti irodalomban számos új történeti munka van ismertetve.

— Az „*Akadémiai Értesítő*“ jun. füzetében *Szász* Károly elnöki meg-

nyitója a közgyűlésen, *Szily* Kálmán jelentése az 1893. évi munkásságról, *Vámbery* Á. felolvasása a magyar nemzet keletkezéséről és *Zsilinszky* M. é. Széchenyi és a nemzetiségi kérdésről foglaltatnak. — A jul. füzetet Lavoisier emléke *Ilosvay* Lajostól, a Königsbergi Töredékről, *Szily* Kálmántól, adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez *Földes* Bélától, és jelentések, szemlék töltik be. — Az aug. füzetben Frölich Róbert emlékezete *Hampel* F., szókombinálás és szóképzés *Simonyi* Zs. — Müller Miksa és a Rigvéda *Fiók* Károly, a szelemtörténet alaptörvénye *Stein* Lajos, oklevelek II. István király korából *Fejérvataky* László, értelmiségünk és a magyarság Jekelfalusy József stb. tollából olvashatók.

— A *Nyelvtudományi Közlemények* XXIV-ik kötete folyik jelenleg az Akadémia Nyelvtörténeti bizottsága kiadásában, szerkeszti *Simonyi* Zsigmond. Szept. 1-én jelent meg belőle a 3-ik füzet, melyben *Balassa* József a magyar magánhangzók történetéről írt; *Szilasi* Móricz a kombinált műveltető és mozzanatos igeképzésről; *Hegedüs* István az absolutus esetekről; *Munkácsi* Bernát a vogul nyelvjárások szóragozásáról; *Borovszky* Samu a német kölesön-szavakról; *Prikkel* Marián ősvallásunk egy-két nyelvi emlékééről.

— A *Hadtörténelmi Közlemények* III. (jun.) füzete Rónai Horváth Jenő honvéd őrnagy gondos szerkesztésében szokott gazdag tartalmával jelent meg. Főbb cikkei: A felső-magyarországi hadjárat 1664-ben, írta R. Horváth J.; Rhédey Ferencz váradi kapitány (III. közl.), írta dr. *Komáromy* András; A 15 éves törökháború történetéhez, írta *Márki* Sándor; Nádori küldöttség jelentése a végvárok ügyében 1612-ből, közli *y-s*. — Hadtörténelmi apróságok hosszú sorozata követi ezeket.

— A „*Magyar Könyv-Szemle*“ *Schönherr* Gyula szerkesztésében megindult új folyama II. kötetének most megjelent 2. füzetében dr. *Bojnicic* Iván a horvát-szlavon országos levéltárt ismerteti; *Varju* Elemér két könyvhagyományozást a XV. századból; *Thaly* Kálmán Kőszeg város könyveinek lajstromát 1614-ből; *Horváth* Ignác a M. Nemzeti Múzeumi könyvtár ősnymtatványainak jegyzékéből a III. közleményt adja. Külföldi szemle, tárcza, szakirodalom s vegyes közlések következnek.

— A „*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*“ 3. füzetét *Thallóczy* Lajos nyitja meg egy érdekes cikkel, a mely Lamberg Kristóf I. Ferdinánd király budai fővadászmesteréről szól. Dr. *Herczeg* Mihály a bortermelés hazai fejlődéséről ír; dr. *Pólya* Jakab a magyarbirtok és örökjog fejlődéséről. Az *Adatok* tárában olvashatók gazdasági viszonyok Thököly Imre uradalmaiban (*Lehóczky* T.), a fogarasi uradalom rendtartása a XVI. sz. közepéről (*Szamota* I.), a melyből kitűnik, hogy akkor még magyarok is laktak a fogarasi falvakban. Régi szőlőhegy-szabályzatot 1694-ből közöl *Hermann* Antal, Mosonmegyei gabonaárakat 1688—1800 *Ródiczky* J., Magyarország áruforgalmát 1735—36. *Kőszeghy* Sándor: az erdélyi főkormányshékek rendeleteit a pestis, marhavész és éhínség meggátlására 1710-ből *Szádeczky* Lajos; Zrinyi Miklós vadasáról 1560. *Merényi* Lajos.

— Az „*Ethnographia*“ III. füzetében *Huszka* József népies ornamentikánk forrásairól értekezvén, képből is bemutat egy árapataki népies hímezést, a mely a Báthoryak czímerét a hármassárcsárkánnyal (helyesebben ékkel) ábrázolja csúcsíves paizsalakban, felette hármassárcsárkánnyal. *Munkácsi* Bernát az ugorok legrégebb történeti emlékezetéről írván, *Tomaschek* V. egy munkája nyomán kimutatja, hogy a Herodotosznál előforduló éjszak-európai népevekben az ugorok s köztük a magyarok is előfordulnak. *Istvánffy* Gyula újabb adalékokat közöl a palócok néprajzához. Az irodalom rovatban Nagy Géza bírálja élesen *Borovszky* Samunak a honfoglalás történetét, elítélve a germán és szláv nyomok hajhászását, többek közt a „székely“ névnek a goth „sakula“ (harcos) szóban keresését. — A IV. füzetben Nagy Géza „Egy pár szó a szkithákról“ cz. érdekes cikket kezd meg, a melylyel ki akarja mutatni, hogy a szkitháknak bármi volt is nemzetiségük, bizonyos, hogy befolyást gyakoroltak az ősmagyarországi történelmi életére és kulturális fejlődésére s ez a hatás nem tűnhetett el nyomtalanul. — *Kolumbán* Samu Lozsád és népéről, Hunyad megye egyetlen magyar falujáról ír sokoldalú néprajzi ismertetést. — *Trencsény* Lajos a Hajdu-Hadházon dívó lakodalmi szokásokat rajzolja. — *Mátyás* Lajos fólthi gyermekjátékokat ösmertet. Végül érdekes adalékokat olvasunk a magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz, így világteremtési regetöredékeket, nőrablás emlékeit (Nagy Gézától) stb.

— Az *Archaeologiai Értesítő* jun. számában *Hampel* J. két őskori bronzleletet ismertet Bihar megyéből; dr. *Tergina* Gy. a horgosi ásatásokat; *Kárász* Leó a tarjánvégi sírmezőt Hódmezővásárhelyen; *Jakab* E. Budvári és Budvár környéki leleteket; *Simon* István a bihar-udvari Árpád-kori temetőt; dr. *Wekerle* László Árpád sírjának helyét Anonymus szerint; *Huszka* József a Rubigall-féle ajtót a zólyom-lipesei várban írja le. *Mihalik* József Nonnert Ötvös Párról ír; *Myskovszky* Victor adalékokat közöl régi fatemplomaink ösmertetéhez. Levelezés, irodalom következnek.

— A *Philologiai Közlöny* VI—VII. (jun.—jul.) füzetében *Hegedűs* István Senecáról, mint drámaíróról értekezik; *Kardos* Albert azt fejtegeti: miért oly gyarló középkori verselésünk? *Heinrich* G. Katona József Aubigny-dramájáról ír. *Brassai* Sámuel észrevételeket tesz *Pozder* K. Horatiusáról. *Baróti* Lajos Petőfi költeményeinek első kritikai kiadását méltatja. Hazai és külföldi irodalom, programértekezések ismertetése s vegyesek zárják be a füzetet.

— A *Történelmi Tár* jul. (III.) füzete Kereszturi Diószegi Borbély István könyvével kezdődik az orvosságokról s a betegségek gyógyításáról a XVII. cz. végéről, közli *Mihalik* József. Ezután Brandenburgi Katalin székfoglalása történetére vonatkozó oklevelek következnek. — *Szilágyi* Sándor és *Beke* Antal a Rákócziak történetéhez közölnek adalékokat; *Domján* István pedig Váradi Gyulai István portai követségéhez. Művelődéstörténeti adatok és vegyes apróságok töltik ki a füzet többi részét, ezek közt Debreczen város 1664. évi történetének egykorú verses leírása, közli *Szell* Farkas, s Apafi Mihály udvartartásához adalék.

— A *Magyar Nyelvőr* jun., jul., aug. és szept. füzeteiben *Albert* János

a magyar nyelv jelene és jövője cz. értekeznek; *Szinnyei* József folytatja a magyar nyelvbe ítvett oláh szavak elősorolását; *Szabó* Ernő pedig a magyar szó-lásokban előforduló házi állatok jellekés jelentései magyarázatát; a miről a szept. füzetben *Mikó* Pál kezd cikkezni bírálva és pótlandó a *Szabó* munkáját. *Balassa* József a slavoniai nyelvjárást ismerteti; *Veinstein-Heress* Kornél a Jordánszky- és *Érdy* codexet. — Az aug. számban még *Simonyi* Zs. közöl Tájzsó-tarlózatot, pótlásúl az új Tájzsótár anyagához. Ezekon kívül minden füzetben olvashatók szólásmagyarázatok, helyreigazítások, kérdések és feleletek.

— A *Földrajzi Közlemények* V. füzetének tartalma: Láplökés az Ecsedi lápon dr. *Czirbusz* Gézáttól; A klimatologia módszerei *Sáringer* János Kandidttól; Európa kopása *Hanusz* Istvántól; végül rövid közlemények (expeditiók, statisztika, ethnographia, vegyesek).

— A *Protestáns Szemle* f. é. 6. füzetében *Pokoly* József befejezi tanulmányát a magyar protestáns házassági jog rövid történetéről 1786-ig. Dr. *Horváth* József az egyetemes lelkési gyámintézetről ír; *Zoványi* Jenő pár szót ír a debreczeni hitvita ügyében. *Szell* Kálmán észrevételeket tesz az egyetemes lelkési gyámintézetről szóló cikkre. Végül *Kenessey* Dezső közli a magyar prot. irod. társaságban tartott felolvasását a reformatio hatásáról a közoktatásra.

— A *Keresztény Magvető* jul—aug. füzetében *Peréli* (Ptacsnik) József közli tanári székfoglalóját a kolozsvári unit. főgymnasiumnál: A római birodalom hanyatlásának okairól. Ezt követik *Sándor* János és *Raffaj* Domokos a székely-kereszturi unit. algymnasium százéves jubileumán mondott beszédei. Aztán a homorod-keményfalvi unit. egyház története *Kovács* Imrétől. Végül különfélek.

— A *Protestáns Közlöny*, mely *Szász* Gerő szerkesztésében Kolozsvárt jelenik meg, tárczáiban sok becses egyháztörténeti adalékot közöl. A nyári számokban Hegedüs Sámuel életrajzát, nyelvési méltatását olvassuk *Sámuel* Aladártól; a 30—32. sz. mutatványt közöl *Rákosi* „Gályákra huzelt magyar protestáns papok“ cz. sajtó alatt levő tanulmányából. A 34—36. számban *Török* István dr. és *Koncz* József közölnek egyháztörténeti adatokat.